

Mirza Buljubašić

U “ZAČARANOM KRUGU”

Govor mržnje, ekstremizam
i granice odgovornosti
pravosuđa

U "ZAČARANOM KRUGU"

Govor mržnje, ekstremizam
i granice odgovornosti
pravosuđa

Mirza Buljubašić

Nederlands Studiecentrum
Criminaliteit en Rechtshandhaving,
Vrije Universiteit Amsterdam
i Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne studije,
Univerzitet u Sarajevu

Sadržaj

1. Uvod	6
2. Kontekst govora mržnje i desničarskog ekstremizma u Bosni i Hercegovini	10
2.1. O pojavi	11
2.2. O uzrocima	16
3. Odgovor na govor mržnje i desničarski ekstremizam u Bosni i Hercegovini	20
3.1. Od istraga do podizanja optužnica	21
3.2. Pravosudna praksa: epilog politika nekažnjivosti?	23
3.3. Kazne i kažnjavanje: bez efektivnosti	34
4. Preporuke	42

Kingdom of the Netherlands

Ovaj dokument nastao je tokom projekta BIRN-a BiH “Contesting hateful and extremist narratives in Bosnian public space. Mapping hateful and extremist narratives in BiH and investigating the authorities’ capacities to address them” podržan od strane Ambasade Kraljevine Nizozemske u BiH (MATRA)”

Sažetak

Obuzeti desničarskim ideologijama, političari i njihove elite, razni društveni pokreti te pojedinci koriste govor mržnje i pokreću radikalizaciju koja može stvoriti rizike za ekstremizam i nasilje. Radikalizacija stavova i ponašanja, također, može stvoriti rizike za pojavu govora mržnje. Govor mržnje i radikalizacija se, prema tome, nalaze u “začaranom krugu”; dvije su strane istog novčića. U nizu sastanaka održanih sa praktičarima iz policije i pravosuđa otkriveno je da otežano prepoznavanje i prepreke pri procesuiranju govora mržnje proizlaze iz manjka spoznaja o pojavnim oblicima i uzrocima govora mržnje u kontekstu desničarskog ekstremizma. Također, uslijed stanja normaliziranosti desničarskih ideologija i ekstremizma, u svakodnevnom radu praktičari se suočavaju sa izazovima prepoznavanja i dokazivanja govora mržnje.

Procesuiranje i kažnjavanje odgovornih pojedinaca je iznimno oskudno. S obzirom da su visokopozicionirani pojedinci, najčešće političari, najznačajniji subjekti u reprodukciji govora mržnje, prakse nekažnjivosti onih iz viših društvenih ešalona predstavljaju značajan problem. Deklarativna odlučnost praktičara za procesuiranje i kažnjavanje nije dovoljna ukoliko nedostaje praktična materijalizacija u optužnicama i osudama. U praksi, društvena opasnost govora mržnje u kontekstu desničarskog ekstremizma se u potpunosti zanemaruje. Zbog prethodno navedenih razloga, krivična djela govora mržnje se uglavnom prešutno tolerišu, percipiraju kao beznačajna ili kao prekršaji. Neharmonizirani zakoni, oskudna i nekonzistentna praksa sadrži mnoštvo oslobađajućih presuda i uslovnih osuda te iznimno blagu kaznenu politiku.

Osim nedovoljnog poznavanja pojave i uzroka govora mržnje u kontekstu desničarskog ekstremizma, praktičari se suočavaju s poteškoćama u utvrđivanju umišljaja, definiranja “javnosti” i “javnog mjesta” u konkretnim slučajevima, te bespotrebno ulažu napore u traganjima za posljedicama govora mržnje i dokazivanjima predrasuda kao motiva koji nisu nužni za utvrđivanje postojanja krivičnog djela. Nekažnjivost omogućava kontinuitet desničarske radikalizacije i govora mržnje, te stvara rizike za nestabilnosti i nasilje u Bosni i Hercegovini. Stoga bi Bosna i Hercegovina trebala uspostaviti adekvatne mehanizme za dokumentovanje govora mržnje i desničarskog ekstremizma; u tom smislu potrebne su jasne politike procesuiranja i kažnjavanja pojedinaca. Kako bi praktičari prevazišli prepreke u svakodnevnom radu potrebne su kontinuirane edukacije i osnaživanje kapaciteta. U suprotnom, zanemarivanje društvene opasnosti govora mržnje i desničarskog ekstremizma može ostaviti značajne implikacije po mir i sigurnost u Bosni i Hercegovini, ukoliko to već nije slučaj.

1. Uvod

**“ Biće opet pakao
i krvava Drina
evo idu četnici sa
srpskih planina.**

Višegrad, mart 2019. godine

Tokom kontroverznog godišnjeg okupljanja Ravnogorskog četničkog pokreta, u hladnim martovskim jutarnjim satima 2019. godine ispred hotela Višegrad, Risto Lečić uzeo je svoje gusle i trijumfalno započeo svirati na “zvukovima smrti”. Veoma brzo, oko njega okupili su se brojni sljedbenici ideologije odgovorne za masovne zločine iz prošlosti. Uz prateću identitetsku ikonografiju i performative, Lečić je počeo pjevati “[b]iće opet pakao i krvava Drina evo idu četnici sa srpskih planina”. Gotovo horski, nekolicina prisutnih se pridružila pjevanju o svirepom ubijanju koje je kroz historiju dokumentovala krvava Drina i o potencijalnom budućem nasilju kojem se kroz pjevanje raduju.

Nakon okupljanja u centralnom dijelu Višegrada, prisutni će se premjestiti na dvadeset minuta udaljeni zaselak Draževina, u selo Dobrunske Rijeke. Smatra se da je Dragoljub Draža Mihailović na tom mjestu 13. marta 1946. godine lišen slobode zbog saradnje sa nacističkom Njemačkom i ratnih zločina, nakon čega je procesuiran i osuđen na smrtnu kaznu. Tu će Dušan Sladojević 2019. godine, pred brojnim prisutnim pripadnicima četničkog pokreta, uz pozadinski melos prijetnje i nasilja koji evocira na najteže izvršene zločine poznate čovječanstvu, predati raport supripadniku pokreta Slavku Aleksiću. A Aleksić se nakon raporta, uz pjesmu “Spremlite se, spremite, četnici”, obratio prisutnima riječima koje su izazvale strah među nesrpskim stanovništvom, osobito preživjelim bošnjačkim žrtvama iz proteklog rata.¹

Na osnovu dostavljenih prijava krivičnih djela i medijskih izvještaja, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine je podignulo optužnicu protiv Sladojevića, Aleksića i Lečića za krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti (govor mržnje) na području

¹ Rovčanin, H. (2021). Ravnogorci oslobođeni optužbi za izazivanje mržnje i netrpeljivosti na području Višegrada. Dostupno na: [Ravnogorci oslobođeni optužbi za izazivanje mržnje i netrpeljivosti na području Višegrada - Detektor](#).

Višegrada i okoline tokom marta 2019. godine.² U prvostepenom postupku su oslobođeni. Vijeće Suda Bosne i Hercegovine smatralo je da svako ima pravo na okupljanje i slobodu izražavanja, te da “nema dokaza da su se optuženi obraćali većoj grupi, već pripadnicima” ekstremističkog pokreta i “ne može se krivnja temeljiti na analizi emocionalnog stanja saslušanih svjedoka”. Korišteni dokazi su zbog formalizama odbačeni; smatrano je da su zapisi sastavljeni iz više dijelova sa “izrezanim” istupima optuženih i bez navođenja porijekla zapisa, a što je utjecalo na obesnaživanje vještačenja ovih dokaza. Prvostepeno odjeljenje Suda Bosne i Hercegovine je smatralo da Tužilaštvo Bosne i Hercegovine nije ponudilo relevantne dokaze za postojanje umišljaja optuženih da izazovu mržnju i netrpeljivost riječima i simbolima, odnosno četničkim performativima što uključuje pjevanje.³

Iako advokatica Vasvija Vidović navodi da radnje optuženih predstavljaju “krivično djelo izazivanja vjerske i nacionalne mržnje, u najmanju ruku jasan je govor mržnje” a to su “fašističke poruke usmjerene” prema povratnicima i lokalnom stanovništvu koje “nema iste fašističke ideje”,⁴ dosadašnja kriminalistička i pravosudna praksa indicira da postoje brojni neprocesuirani slučajevi govora mržnje. U seriji sastanaka održanih tokom maja 2022. godine sa pripadnicima policije i pravosuđa, koristeći *Delphi method*⁵ za prikupljanje stavova o stanju govora mržnje i (nasilnom) ekstremizmu, utvrđeno je da postoji nedostatak razumijevanja o pojavnim oblicima (tj. fenomenologija) i uzrocima (tj. etiologija) govora mržnje u kontekstu (nasilnog) ekstremizma. Zbog toga, postoje prepreke u prepoznavanju govora mržnje i stepenu društvene opasnosti kao i načinima reagiranja i kažnjavanja odgovornih (tj. socijalna reakcija).

2 Grebo, L. (2019). Formiran predmet zbog poruka na postrojanju Ravnogorskog pokreta. Dostupno na: [Formiran predmet zbog poruka na postrojanju Ravnogorskog pokreta - Detektor](#).

3 Rovčanin, H. (2021). Ravnogorci oslobođeni optužbi za izazivanje mržnje i netrpeljivosti na području Višegrada. Dostupno na: [Ravnogorci oslobođeni optužbi za izazivanje mržnje i netrpeljivosti na području Višegrada - Detektor](#).

4 Grebo, L. (2019). Formiran predmet zbog poruka na postrojanju Ravnogorskog pokreta. Dostupno na: [Formiran predmet zbog poruka na postrojanju Ravnogorskog pokreta - Detektor](#).

5 Delphi tehnika je proces grupne komunikacije. To je metoda postizanja konsenzusa mišljenja u vezi sa određenom temom. Tehnika je zasnovana na obrazloženju da je “više glava pametnije od jedne” i da su ulazne informacije koje generiraju stručnjaci na osnovu njihovog logičkog zaključivanja superiorniji od jednostavnog nagađanja. Veoma važno, tehnika uključuje grupu identificiranih stručnjaka u detaljna ispitivanja i rasprave o određenom pitanju u svrhu istraživanja praksi, primjene politika, utvrđivanja ciljeva, te za predviđanje budućih situacija i ishoda. I dok uobičajeno anketiranje nastoji utvrditi trenutno stanje, Delphi tehnika pokušava napraviti buduće procjene. Hsu, C. i Sandford, B. (2010). Delphi Technique. (Vols. 1-0). Encyclopedia of Research Design. SAGE Publications.

2.

Kontekst govora mržnje i desničarskog ekstremizma u Bosni i Hercegovini

“ Govor mržnje je usmeni ili pisani sadržaj povezan sa javnim izazivanjem ili prouzrokovanjem mržnje prema pojedincu ili grupi zbog nekih određujućih karakteristika u cilju stvaranja ili razvijanja netrpeljivosti, razdora, diskriminacije, raspirivanja mržnje i (eventualnog) nasilja.

2.1. O pojavi

Govor mržnje je usmeni ili pisani sadržaj povezan sa javnim izazivanjem ili prouzrokovanjem mržnje prema pojedincu ili grupi zbog nekih određujućih karakteristika u cilju stvaranja ili razvijanja netrpeljivosti, razdora, diskriminacije, raspirivanja mržnje i (eventualnog) nasilja. Određujuće karakteristike, odnosno lična svojstva pojedinca ili grupe mogu biti rasne, kulturološke, etničke, vjerske, rodne, spolne, dobne, invaliditetne, klasne, političke i statusne ili druge identitetske konstrukcije. U pravnom smislu, govor mržnje može biti krivičnopravna, građanskopravna i upravnoopravna kategorija u ovisnosti od činjenica i konteksta,⁶ ali nikada ne predstavlja kršenje ljudskog prava na slobodu izražavanja.⁷

6 U smislu važećeg prava i prakse pogledati: Filipović, Lj. (2019). Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje – Komentar relevantnih zakonskih odredaba, Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Halilović, H. i Lučić-Ćatić, M. (2022). Krivična djela iz mržnje i govor mržnje, kako ih prepoznati i adekvatno procesuirati. Atlantska inicijativa.

7 Sloboda govora, prema tome, nije u sukobu s govorom mržnje. Osnovno ljudsko pravo je bilo koji oblik slobodnog izražavanja vlastitih stavova i razmišljanja bez straha od sprečavanja ili sankcioniranja. To uključuje provokativne i nepopularne ideje i izražaje koji mogu uvrijediti, iznenaditi ili uznemiriti druge. Ali, sloboda govora ima ograničenja. Izvan moralno-vrijednosnih prijepora, različite međunarodne konvencije, nacionalni ustavi i zakoni određuju granice slobode govora. Urođeno dostojanstvo i jednakost je aksiom, pa se gotovo svako negiranje navedenog smatra ograničenjem slobode govora. Stoga sloboda izražavanja nije apsolutna osobito kada potiče na javno izazivanje ili prouzrokovanje mržnje prema pojedincu ili grupi zbog nekih određujućih karakteristika u cilju stvaranja ili razvijanja netrpeljivosti, razdora, diskriminacije, raspirivanja mržnje i (eventualnog) nasilja. Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2021). Specijalni izvještaj o govoru mržnje u Bosni i Hercegovini.

U krivičnopravnom smislu pod govorom mržnje podrazumijeva se krivično djelo izazivanje ili raspirivanje/podsticanje mržnje,⁸ razdora⁹ i netrpeljivosti¹⁰. Izazivanje je stvaranje ili uzrokovanje mržnje, razdora i netrpeljivosti koji do tada nisu postojali, dok raspirivanje podrazumijeva da neko od tih osjećanja već postoji, neovisno koliko je vidljivo ili skriveno ili o kakvom (niskom) intenzitetu se radi, već je dovoljno da se mržnja dalje razvija, pojačava ili produbljuje. Alternativne radnje izvršenja krivičnog djela (tj. izazivanje ili raspirivanje) nisu ograničene na riječi, već uključuju i radnje oštećenja tuđih stvari, skrnavljenje spomenika, spomen-obilježja ili grobova, ugrožavanje sigurnosti, dodjelu priznanja, nagrada, spomenica, podsjetnika ili bilo kakvih privilegija osuđenim za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid uključujući određivanje toponima; zatim zloupotrebu položaja ili ovlaštenja, izrugivanje određujućim odnosno ličnim svojstvima grupe, ali i negiranje pravosnažnih presuda za međunarodnih i nacionalnih (Bosne i Hercegovine) presuda u kontekstu usmjerenosti na određujuće karakteristike kakve su etnička i vjerska pripadnost.¹¹

Za postojanje krivičnog djela uopće nije važno kakvi se ciljevi žele postići i da li su i u kojoj mjeri realizirani. Krivično djelo je dovršeno izazivanjem ili podsticanjem/raspirivanjem mržnje, razdora ili netrpeljivosti čije posljedice su ugrožavanje zajedničkog života stanovnika Bosne i Hercegovine, entiteta ili Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. I dok je važno da se izazivanje i raspirivanje mržnje usmjerava na konstitutivne narode i ostale, samo Krivični zakon Republike Srpske u krivičnom djelu Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje prepoznaje druge zaštićene kategorije pored nacionalnih, rasnih i vjerskih, kao što su rodni identiteti, seksualna orijentacija i invaliditet.¹²

Uvođenje nepravno koncepta ekstremizma dodatno komplicira razumijevanje fenomenologije govora mržnje. Ekstremizam predstavlja odstupanje od dominantnih društvenih normi. To je relativna, varijabilna, pojava kroz kontekste i kulture. Proces nastanka ekstremizma naziva se radikalizacija. Radikalizacija može dovesti do (ne)nasilnog ekstremizma i na taj način stvoriti rizike za različite protivpravne radnje, uključujući krivična djela ratnih zločina,¹³ terorizma i zločina iz predrasuda/mržnje. Govor mržnje je također manifestacija ekstremizma.¹⁴

Veze između govora mržnje i ekstremizma su gotovo neraskidive. Kako se navodi u izvještaju Ujedinjenih nacija, najčešće vrste govora mržnje u Bosni i Hercegovini ciljaju ljude ili grupe

8 Mržnja je izraženo neprijateljsko osjećanje prema nekome u takvom intenzitetu da se ne isključuje spremnost za nanošenje štete.

9 Razdor je teško stanje suprotstavljenosti između pripadnika nacionalnih/etničkih i vjerskih grupa, to je stvaranje identitetske polarizacije, nepostojanje spremnosti za dijalog, te skrivena opasnost od otvorenog sukoba.

10 Netrpeljivost je stanje nepovjerenja i netolerantnosti u odnosu na pripadnike druge nacionalne/etničke i vjerske grupe.

11 Tomić, Z. (2007). Krivično pravo II: Posebni dio. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

12 Halilović H. i Lučić-Ćatić M. (2022). Krivična djela iz mržnje i govor mržnje, kako ih prepoznati i adekvatno procesuirati. Atlantska inicijativa.

13 tj. ratni zločin, zločin protiv čovječnosti i genocid.

14 Buljubašić, M. i Holá, B. (2021). Historijska trauma i radikalizacija: kako međugeneracijski prijenos kolektivnih trauma može doprinijeti (grupnoj) radikalizaciji? Atlantska inicijativa. Dostupno na: <https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/2021/10/Policy-Paper-Br.-2-BOS.pdf>.

Veze između govora mržnje i ekstremizma su gotovo neraskidive. Najčešće vrste govora mržnje u Bosni i Hercegovini ciljaju ljude ili grupe na osnovu njihovog etničkog naslijeđa, vjere i spola.

#NoToHate, Izvještaj Ujedinjenih nacija

na osnovu njihovog etničkog naslijeđa, vjere i spola.¹⁵ Brojni su slučajevi nasilja i zastrašivanja etničkih i vjerskih manjina, uključujući povratnike i raseljena lica. Iznimno ranjive kategorije su Romi i seksualne manjine. Diskriminacija zbog identiteta prisutna je u zapošljavanju i obrazovanju u javnim i privatnim poslovima. Minimiziranje i negiranje zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina postaje rasprostranjeno.¹⁶ Prema monitoringu Centra za istraživačko novinarstvo, u posljednjim godinama govor mržnje u Bosni i Hercegovini je u porastu, a najučestalije pojave se odnose na etničku pripadnost, spol, seksualne orijentacije i antimigrantske negativne sentimente.¹⁷ Istraživanja potvrđuju da su iste grupe ranjive i u kontekstu religijskog¹⁸ desničarskog ekstremizma koji najčešće označavaju pripadnike drugih etničkih i vjerskih grupa, seksualne manjine, rodnu raznolikost i migrante kao prijetnju.¹⁹ Govor mržnje “hrani” radikalizaciju i obratno radikalizacija “hrani” govor mržnje.

Nasilni desničarski ekstremisti kao što su ultranacionalisti i neonacisti, naprimjer huligani Hrvatskog nogometnog kluba Zrinjski iz Mostara, njihovo naličje “Alcohol Boys” iz prijedorskog Fudbalskog kluba Rudar, te pripadnici Bosanskog pokreta nacionalnog ponosa nekažnjeno koriste simbole i diskurse mržnje. Iako predstavljaju sigurnosnu prijetnju, mnogo značajniji je latentni nenasilni ekstremizam, jer je normaliziran i normalizira svakodnevni govor mržnje. Stoga, govor mržnje i radikalizacija ne nastaju u vakuumu.

15 United Nations, Hate Speech – FactSheet. Dostupno na: https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2022-10/hate%20speech%20factsheet%20ENG_Oct2022.pdf.

16 Grebo, L. (2022). Šta trebate znati o novom izvještaju State Departmenta o ljudskim pravima u BiH. Dostupno na: [Šta trebate znati o novom izvještaju State Departmenta o ljudskim pravima u BiH - Detektor](#)

17 Džaferagić, N. (2022). Najviše govora mržnje usmjereno prema etničkoj pripadnosti i ženama: Okrugli sto. Dostupno na: [Najviše govora mržnje usmjereno prema etničkoj pripadnosti i ženama: Okrugli sto - Detektor](#)

18 Etnonacionalni identiteti u Bosni i Hercegovini i regionu izgrađeni su iz religijskih identiteta. Zbog čega se desničarski ekstremizam treba primarno shvatiti kao klerikalni (religijski) desničarski ekstremizam. U ovome radu termin desničarski ekstremizam podrazumijeva prefiks klerikalnog (religijskog). Malešević, S. (2017) The mirage of Balkan Piedmont: state formation and Serbian nationalisms in the nineteenth and early twentieth centuries. *Nations and Nationalism*, 23, 129-150.

19 Npr. Halilović, M. i Veljan, N. (2021). Research in gethno-national extremism in Bosnia and Herzegovina. Atlantic Initiative; Veljan, N. i Čehajić Čampara, M. (2021). Rodne ideologije: kako ekstremisti iskorištavaju borbe za ženska prava i pokreću recipročnu radikalizaciju; Petrović, P. i Ignjatijević, M. (2022). Migranti odlaze, mržnja ostaje: antimigrantska ekstremna desnica u Srbiji. Beogradski centar za bezbednosnu politiku.

Političari koriste riječi i simboličke sadržaje mržnje kojima izazivaju različite emocije: od straha do divljenja, od zanemarivanja do svakodnevne opterećenosti. Nalazi se u medijima i virtuelnom prostoru, u društvenim mrežama, igricama koje mladi igraju, ali i javnom prostoru – na memorijalima, u nazivima ulica, fizičkim manifestacijama u prostoru, na sportskim događajima – u interakcijama običnih ljudi u zajednici i porodici. Kao i porodične, javne historije otkrivaju tragove govora mržnje. Obrazovne strukture i priče starijih generacija, prenesene direktno ili posredno, međugeneracijski izlažu mlade rizicima radikalizacije i govora mržnje. Za postratne generacije, desničarske ideologije i govor mržnje dio su svakodnevnice.

Najznačajniji izvori radikalizacije putem govora mržnje su osobe koje uživaju određeni renome u društvu, grupi ili *online* prostoru.²⁰ U izvještaju State Departmenta o ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini navodi se da u medijskom izvještavanju

dominiraju rigidne nacionalističke retorike, etnička i politička pristrasnost, što podstiče na netoleranciju i mržnju.²¹ Istina, Balkanska istraživačka mreža Bosne i Hercegovine u prikupljenim podacima o incidentima mržnje potvrđuje da su najutjecajniji izvori govora mržnje političari,²² čemu doprinose i njihove intelektualne, vjerske i ekonomske elite. Nekažnjivost političara i elita neminovno može ostaviti utjecaja na radikalizaciju stavova i ponašanja sljedbenika.

Ni govor mržnje ni radikalizacija nisu sasvim novi fenomeni. Međutim, njihove manifestacije su se značajno promijenile u posljednjih nekoliko decenija. Ovo nije iznenađujuće. Elektronska komunikacija je postala važan dio naših života i istovremeno je promijenila naše živote toliko dramatično da bi bilo čudno da se nije promijenilo i komunikacijsko ponašanje ekstremista. Anonimnost i odsustvo ili neadekvatna moderiranja na internetu omogućavaju korisnicima da u “virtuelnim balonima” osnažuju vlastite ekstremističke stavove i nerijetko govorom mržnje potiču druge na nasilni ekstremizam. Sada je sve više utvrđeno da je *online* govor mržnje povezan sa *offline* zločinom iz mržnje. Posljednjih godina, brojnim visoko profilnim *offline* terorističkim napadima krajnje desnice prethodile su *online* aktivnosti koje ukazuju na buduće nasilje, a dok

Najznačajniji izvori radikalizacije putem govora mržnje su osobe koje uživaju određeni renome u društvu, grupi ili online prostoru.

20 Müller & Schwarz, 2018, Making America hate again? Twitter and hate crime under Trump. *SSRN Electronic Journal*.

21 Grebo, L. (2022). Šta trebate znati o novom izvještaju State Departmenta o ljudskim pravima u BiH. Dostupno na: [Šta trebate znati o novom izvještaju State Departmenta o ljudskim pravima u BiH – Detektor.](#)

22 Dostupno na: <https://mapiranje.mrznje.detektor.ba>.

su napadači izvodili svoje napade sami (tj. “vukovi samotnjaci”), bili su ugrađeni u globalne *online* zajednice.²³

Internetska aktivnost postaje relativno laka za različite vrste ekstremizma krajnje desnice da šire svoju poruku i dosegnu globalnu publiku, a ima značajnu ulogu u procesu recipročne radikalizacije, koja istovremeno pokreće desničarski ekstremizam i ide “ruku pod ruku” sa povećanim islamističkim²⁴ ekstremizmom diljem svijeta.²⁵ Nedavna istraživanja su pokazala da se ekstremisti krajnje desnice ne fokusiraju samo na lokalna pitanja, već se sve više oslanjaju na incidente širom svijeta, zagovarajući realizaciju cilja ideologije kroz internacionalizaciju pratitelja i osuđivanje onoga što smatraju nepravednim.²⁶ Naprimjer, prije terorističkih aktivnosti u Norveškoj, Anders Behring Breivik je objavio manifesto od 1.500 stranica sa stotinama referenci na sukobe na Balkanu. Kako napominje *The Economist*, Breivik u manifestu spominje “Kosovo” 143 puta, dok se “Srbija” pojavljuje 341 put, “Bosna” 343 puta, a “Albanija” 208 puta.²⁷ Govoreći na sudu u Oslu 2012. godine, Breivik je rekao da su ga inspirisali srpski nacionalisti. Da bi ekstremna desnica ponovo prevladala u Evropi, ekstremisti bi se morali distancirati od stare škole nacističke ideologije, rekao je Breivik. Novi identitet, dodao je, djelimično je uvezen iz Srbije.²⁸ Ovaj “novi identitet”, kako Breivik primjećuje, proizašao je iz ratnog nasilja devedesetih godina, tokom kojeg su srpski nacionalisti svoje napade na bosanskohercegovačke i albanske muslimane predstavljali kao epsku bitku između islama i hrišćanstva.²⁹

Na Novom Zelandu, Brenton Tarrant je napisao manifest u kojem osuđuje NATO (Organizacija Sjevernoatlantskog ugovora) bombardovanje Jugoslavije, rekavši da su se oni “borili na strani muslimana i klali kršćanske Evropljane koji su pokušavali da uklone ove islamske okupatore iz Evrope”.³⁰ Nekoliko minuta prije nego što je izveo teroristički napad na muslimane, u jednoj džamiji na Novom Zelandu, uzeo je vatreno oružje na kojem su se nalazila ispisana imena srednjovjekovnih srpskih, mađarskih i bugarskih vitezova i slušao pjesmu koja veliča Radovana Karadžića – osuđenog za genocid u Srebrenici – u njegovom automobilu odjekivalo je:

23 Schuurman, B., Bakker, E., Gill, P. i Bouhana, N. (2018). Lone Actor Terrorist Attack Planning and Preparation: A Data-Driven Analysis. *Journal of Forensic Science*, 63, 1191-1200; Ischinger, W. (2020). *Izveštaj o sigurnosti u Minhenu 2020*. Dostupno na: <https://securityconference.org/en/>.

24 Iako se radi o gotovo uvriježenom terminu, mnogo prikladniji pojam je neoharidžijski ekstremizam. Pogledati: Buljubašić, M. i Azinović, V. (2023). Krivično procesuiranje stranih terorističkih boraca u Bosni i Hercegovini. *Atlantska inicijativa*.

25 Gallacher, J. D., i Heerdink, M. W. (2021). Mutual radicalisation of opposing extremist groups via the Internet. <https://doi.org/10.31234/osf.io/dtfc5>.

26 Schori Liang, C. i Cross, M.J. (2020). *White Crusade: How to Prevent Right-Wing Extremists from Exploiting the Internet*. Geneva Centre for Security Policy.

27 *The Economist* (2011). Breivik's Balkan obsession. Dostupno na: <https://www.economist.com/eastern-approaches/2011/07/25/breiviks-balkan-obsession>.

28 Pidd, H. (2012). Anders Behring Breivik attacks inspired by Serbian nationalists, courthears. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2012/apr/18/anders-behring-breivik-serb-nationalists>.

29 Smith, S. i Banic, V. (2019). New Zealand attack exposes right-wing extremists' fascination with Balkans. Dostupno na: <https://www.nbcnews.com/news/world/new-zealand-attack-exposes-right-wing-extremists-fascination-balkans-n984721>.

30 Givetash, L. (2019). New Zealand shooting suspect's past travels to Europe under investigation. Dostupno na: <https://www.nbcnews.com/news/world/new-zealand-shooting-suspect-s-past-travels-europe-under-investigation-n984001>.

*Vukovi dolaze, čuvajte se, ustaše i Turci... Karadžiću, vodi svoje Srbe. Vodite svoje Srbe. Svako mora da vidi da se nikoga ne plaši. U odbrani srpskog naroda... boreći se za našu voljenu slobodu, našu voljenu slobodu.*³¹

Ovi narativi preovladavaju među desničarskom ideologijom i njenim pratiteljima na Balkanu. To su reciklirani govori mržnje koji su služili dehumanizaciji bosanskohercegovačkih Muslimana tokom rata – koji je u konačnici rezultirao genocidom u Srebrenici. Danas ovi narativi imaju mnogo oblika: veličanje ratnih zločinaca i ratnih zločina, zanemarivanje genocida i ratnih zvjerstava, teorije zavjere, ksenofobija i supremacizam.³² Kao što nam pokazuju brojni primjeri³³ i istraživanja, *online* govor mržnje može neke korisnike gurnuti ka radikalizaciji i *offline* nasilju, iako je malo vjerovatno da će djelovanje u *online* prostoru biti jedini uzrok takvog nasilja, može djelovati kao “okidač” ili podupirujući mehanizam.³⁴

2.2. O uzrocima

Iako radikalizacija može dovesti do govora mržnje, govor mržnje također može proizvesti radikalizaciju. Ideologija koja opravdava govor mržnje i nasilje – u diskursima i praksama podržana od karizmatičnih političkih vođa, elita, društvenih struktura i interakcija, te u kombinaciji s individualnim i kolektivnim nezadovoljstvima – može rezultirati radikalizacijom. Stoga, neugodne emocije kao što je osjećaj individualnog ili kolektivnog poniženja, ugroženosti i straha mogu dovesti do usmjeravanja ka vanjskim prijetnjama i legitimirati govor mržnje i eventualno nasilno djelovanje. U konačnici kvalitet interakcija ljudima može dovesti do veće

31 Vidite više o pjesmi: Lubarda, B. (2020). Remove or defend Kebab? Radical right, music of the Yugoslav wars, and the perils of simplifying narratives. Dostupno na: <https://www.radicalrightanalysis.com/tag/remove-kebab/>.

32 Halilović, M. i Veljan, N. (2021). Research in gethno-national extremism in Bosnia and Herzegovina. Atlantic Initiative.

33 Osim ovih visoko profilnih pojedinačnih napada, bilo je incidenata koji upućuju na to da se slični trendovi javljaju na grupnom nivou. Komentari sa sadržajima mržnje su se povećali na Redditu u neposrednoj blizini skupa “Unite the Right” (Ujedi desnicu) u Charlottesville (Sjedinjene Američke Države) u augustu 2017., u kojem su tri osobe poginule, a mnogobrojni povrijeđeni. Osim zapadnih država, govor mržnje na internetu igrao je vodeću ulogu u poticanju genocida nad *Rohingya* zajednicom u Mijanmaru, dok je islamofobični govor mržnje povezan sa smrtonosnim nasiljem u Šri Lanki. *Online* sadržaj je također povezan s napadima ekstremne desnice na zdravstvene radnike i liberalne političare u vezi s teorijom zavjere o COVID-19.

34 Gaudette, T., Scrivens, R. i Venkatesh, V. (2022). The Role of the Internet in Facilitating Violent Extremism: Insights from Former Right-Wing Extremists. *Terrorism and Political Violence*, 34(7), 1339-1356, doi: 10.1080/09546553.2020.1784147.

ili manje podrške legitimizaciji govora mržnje i stvoriti rizike za radikalizaciju.³⁵ U Bosni i Hercegovini tome dodatno doprinose neriješena pitanja ratnog nasljeđa, historijski revizionizam i kolektivne viktimizacije iz prošlosti koje su duboko isprepletene. Ne mogu se ignorisati u kontekstu nastanka govora mržnje i desničarske radikalizacije. U smislu uzroka, ekstremizam i govor mržnje su “dvosjekli mač”. Radikalizacija može rezultirati govorom mržnje, a govor mržnje može biti rezultat dovršenog procesa radikalizacije – ekstremizma.

Govor mržnje ima dva “pratitelja” – dezinformacije i medijske manipulacije. Ima potencijal za smrtonosne ishode, osobito kada se koristi za dehumanizaciju “drugog”. Ustvari, govor mržnje je pretpostavka za političko nasilje. Brojni su primjeri govora mržnje kao predgovora za zločine, od holokausta, Ruande, Sirije i Iraka do Ukrajine.³⁶ U bivšoj Jugoslaviji govor mržnje i desničarska radikalizacija su išli “ruku pod ruku”. U ekspertizi Renaud de La Brosse utvrđeno je da su štampani mediji od jula 1988. godine do marta 1991. godine objavili više od 4.000 priloga koji su bili ispunjeni mržnjom prema drugim grupama i evocirali su kolektivne traume iz prošlosti. A 28. juna 1989., televizijski prenosi obilježavanja 600 godina Kosovske bitke bili su konačni okidač za radikalizaciju velikih razmjera. U tom periodu, određeni političari, vjerske, intelektualne i ekonomske elite učestvovala su u radikalizaciji vlastitih grupa, nerijetko govorom mržnje prema drugim etničkim grupama. Kako navodi Florence Hartmann, “režimska propagandna mašina djelovala je na osjećanja, slavila prošlost, manipulirala kolektivnom svijesću da pripremi duhove za rat koji je (Slobodan) Milošević najavio”.³⁷

35 Radikalizacija je višeslojan emocionalni proces. Na *individualnom nivou*, nezadovoljstva mogu uključivati neugodne emocije kao što su bijes, strah i osveta za nanošenje boli pojedincu ili bližnjim. Individualna radikalizacija u odnosu na grupe se također odnosi na nezadovoljstva kao što je bijes zbog percipirane nepravde prema članovima grupe ili relevantnim drugim. Radikalizacija je postepeni proces, progresija ka ekstremizmu. Može biti pojačana iz ljubavi i zbog pomoći relevantnim drugim – ekstremistima. Dešava se, također, da pojedinci tragaju za percipiranim boljim statusom ili nastoje izbjeći lične probleme ili su društveno isključeni/marginalizirani, a u ovisnosti od konteksta mogu biti izloženi rizicima. Na *grupnom nivou* radikalizacija je rezultat grupe polarizacije, unutar grupnog takmičenja za status najekstremnijeg, unutar grupnog takmičenja za podršku članova grupe odnosno opstanak unutar grupe, te takmičenje s državom. Izoliranje grupe je kontraproduktivno i predstavlja rizik za radikalizaciju, osobito kada postoji međuigra individualnih, grupnih i društvenih faktora. Naprimjer, izolacija može radikalizirati članove grupe jer osjećaju vlastiti položaj beznadežnim. Na *društvenom nivou* radikalizacija je podržavanje narativa i praksi – “mi” protiv “njih” – ali i prihvatanje dehumanizacije pripadnika drugih grupa. Mobiliziranjem stavova, kao što su narativi o ugroženosti i inferiornom položaju grupe, te mobilizacije stavova o potrebi mučeništva i mučeništvu članova grupe ima izniman društveni radikalizirajući potencijal. Ukoliko bi država pretjerano reagovala na prijetnje ekstremizma, postoji mogućnost da se stvore nove sigurnosne prijetnje. Niti jedan od navedenih objašnjenja radikalizacije nema primat nad drugim i gotovo uvijek se radi o međuigri različitih, prethodno navedenih faktora. Od iznimne važnosti je razlikovati opravdanje nasilja zbog političkih ciljeva od učešća u političkom nasilju. Grupnu radikalizaciju mogu podstaći nezadovoljstva zbog, naprimjer, diskriminacije, mreže ljudi kao što su prijateljstva i porodične mreže, ideologija koja opravdava nasilje, te okruženje koje omogućava radikalizaciju. Kao što je ranije navedeno, radikalizacija, međutim, ne znači da će ishod uvijek biti nasilan, jer nasilno ponašanje može biti onemogućeno raznim vanjskim faktorima kao što su suprotstavljene društvene norme. Pogledati: Buljubašić, M. i Holá, B. (2021). Historijska trauma i radikalizacija: kako međugeneracijski prijenos kolektivnih trauma može doprinijeti (grupnoj) radikalizaciji? Atlantska inicijativa. Dostupno na: <https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/2021/10/Policy-Paper-Br.-2-BOS.pdf>.

36 The European External Action Service (2022). Hate speech poisons societies and fuels conflicts. Dostupno na: https://www.eeas.europa.eu/eeas/hate-speech-poisons-societies-and-fuels-conflicts_en.

37 Buljubašić, M. (2020). Mediji i postratna generacija: U vrtlogu manipulacija kolektivnim sjećanjima. Mediacentar. Dostupno na: <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/mediji-i-postratna-generacija-u-vrtlogu-manipulacija-kolektivnim-sjecanjima>.

Izvan stanja oružanog sukoba, u mirnodopskom periodu govor mržnje može producirati radikalizaciju u bilo kojem društvu, uključujući “stabilne” demokratije. Zbog govora mržnje, pripadnici manjina imaju povišene nivoe stresa i zdravstvene probleme,³⁸ povećanu anksioznost, stid, strah, ljutnju i osjećaj bespomoćnosti³⁹ što može stvoriti potencijal za recipročnu radikalizaciju. Kroz desenzibilizaciju, govor mržnje stvara predrasude,⁴⁰ a predrasude su ukorijenjene u ekstremizmu. Stoga govor mržnje može ostaviti duboke i dugotrajne posljedice po društvo, koje ne moraju nužno biti vidljive odmah već se mogu pojaviti u vremenima strukturalnih društvenih promjena, nedaća i ideoloških potresa mogu postati sigurnosni rizik. U Bosni i Hercegovini govor mržnje je normaliziran.

Govor mržnje ostavlja posljedice na pojedince, pripadnike grupa na koje se govor mržnje odnosi, osobito pripadnike Roma, seksualnih manjina, manjinskih etničkih i vjerskih grupa na određenim područjima uključujući povratnike. Kako navodi Naomi Elster, “veoma lako je ljudima koji se ne nalaze u riziku da odbace govor mržnje kao deklarativni, isprazni, izraz, ili u najgorem slučaju kao nešto što je izražajni nasilni pritisak kojeg bi osjetljive osobe trebale ignorirati”. I doista, naše “pravo na sigurnost mora podrazumijevati psihološku i fizičku sigurnost, te pravo da se ne osjećamo pod prijetnjom, to je osnova naših sloboda”.⁴¹ Zbog nekažnjivosti govora mržnje ljudi gube povjerenje u institucionalne mehanizme i norme. Nedostatak povjerenja tipično dovodi do rizika (recipročne) radikalizacije i uzrokuje reproduciranje govora mržnje. Upravo ulazak u “začarane cikličnosti” mržnje znači replikaciju mržnje i eventualnu kulminaciju koja može rezultirati manjim incidentima i krivičnim djelima kakav je govor mržnje, zločini iz mržnje ali i terorizam ili masovno nasilje.

Kada su u normaliziranom stanju, definicije govora mržnje postaju relativne i podređene desničarskim konstruktima mržnje. Pobornici desničarskih ideologija podržavaju govor mržnje političara, elita i pojedinaca jer održavaju uvjerenje u nadmoć vlastitog etnonacionalizma nad drugim i omogućavaju kontinuitet postojećem poretku stvari u kojem desničarske maligne ideologije i aktivnosti cvjetaju te podsjećaju sve ostale, ideološki nepodobne, ko ima moć. Normalizacija govora mržnje prema “drugom” dovodi do djelomičnog ili potpunog prihvatanja takvog sadržaja kao apsolutno istinitog. Prihvatanje takvih apsolutnih istina, onemogućava realizaciju različitosti, tolerancije, poštovanja, te reducira svakodnevni život na homogenost, dihotomne i rigidne svjetonazore. To potvrđuje i istraživanje provedeno u Bosni i Hercegovini.

Istraživanje desničarskog (etnonacionalnog) ekstremizma u Bosni i Hercegovini iz 2021. godine je pokazalo da su tri etnička (desničarska) ekstremizma mnogo sličnija nego različita. Navedeno istraživanje demonstrira da dominantni etnonacionalni političari “kroje” sadržaje

38 Leventhal, A. M., Cho, J., Andrabi, N., i Barrington-Trimis, J. (2018). Association of Reported Concern About Increasing Societal Discrimination With Adverse Behavioral Health Outcomes in Late Adolescence. *JAMA Pediatrics*, 172(10), 924. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2018.2022>.

39 Leets, L. (2002). Experiencing hate speech: Perceptions and responses to anti-Semitism and antigay speech. *Journal of Social Issues*, 58(2), 341–361.

40 Soral, W., Bilewicz, M., i Winiewski, M. (2018). Exposure to hate speech increases prejudice through desensitization, 44(2), 136-146. doi: 10.1002/ab.21737.

41 Elster, N. (2017). More than Hurt Feelings: The Real Danger of Hate Speech. Dostupno na: <https://impakter.com/hurt-feelings-real-danger-hate-speech/>.

Nekompetentnost autoriteta na svim nivoima upravljanja u Bosni i Hercegovini za suočavanje sa krizama i geopolitičkim promjenama dodatno je ubrzala procese normaliziranja ekstremizma.

mržnje i konstruiraju glavni okvir za desničarski ekstremizam. Etnonacionalizam u politici ima dugu historiju manipuliranja etničkim podjelama u cilju prikrivanja nedostatka ili neuspjeha u politikama ili za aktivno promoviranje secesionističkih platformi. Nekompetentnost autoriteta na svim nivoima upravljanja u Bosni i Hercegovini za suočavanje sa krizama i geopolitičkim promjenama dodatno je ubrzala procese normaliziranja ekstremizma.⁴²

Utvrđeno je da govor mržnje ima značajnu povezanost sa recipročnom radikalizacijom. Tome dodatno doprinose nizak stepen sadržajnog i funkcionalnog obrazovanja, nezadovoljstvo životnim okolnostima, percipirana religioznost i otpor prema pomirenju ili odnosima prema drugim etničkim grupama koje su u korelaciji sa prihvatanjem ili podrškom nasilju (tj. nasilnim ekstremizmom) u Bosni i Hercegovini.⁴³ Govor mržnje može ukazivati na percipirane prijetnje i nezadovoljstva statusa etničke grupe, a takvi polarizirajući diskursi i (in)direktno poticanje na nasilje se “nalaze na različitim stadijima kontinuuma koji dovodi do činjenja krivičnih djela” povezanih s nasilnim ekstremizmom.⁴⁴

U Bosni i Hercegovini govor mržnje doprinosi društvenom isključivanju (npr. stigmatizacije, zabrane) i povećava polarizaciju u cilju narušavanja društvene kohezije, osnažuje predrasude, konstruira neugodne emocije kao što su nezadovoljstva, anksioznosti, zabrinutosti za individualni i grupni položaj. Nastoje odrediti pripadnike drugih grupa kao manje vrijedne ili ih u potpunosti dehumanizirati.⁴⁵ Govor mržnje je doista proizvod radikalizacije i proizvodi radikalizaciju koja može dovesti do nasilnog ekstremizma.

42 Halilović, M. i Veljan, N. (2021). Research in gethno-national extremism in Bosnia and Herzegovina. Atlantic Initiative.

43 Halilović, M. i Veljan, N. (2021). Research in gethno-national extremism in Bosnia and Herzegovina. Atlantic Initiative.

44 de Sanctis, F. (2014). The Importance of Prosecuting Hate Speech in a Post-Conflict Country: Lessonsfor, and from, Bosnia and Herzegovina. Analitika – Center for Social Research, 13.

45 Halilović, M. i Veljan, N. (2021). Research in gethno-national extremism in Bosnia and Herzegovina. Atlantic Initiative.

3.

Odgovor na govor mržnje i desničarski ekstremizam u Bosni i Hercegovini

3.1. Od istraga do podizanja optužnica

Tokom perioda od godinu dana – od oktobra 2021. do oktobra 2022. godine – Balkanska istraživačka mreža Bosne i Hercegovine (BIRN BiH) dokumentovala je ukupno 124 aktivnosti mržnje, što osim izjava uključuje i incidente. Iako je, prema informacijama policija i tužilaštava, formirano devet predmeta i pokrenuto šest istraga, samo u jednom slučaju istraga je okončana i podignuta optužnica. Mnogo važnije, u bazi podataka Mapiranje mržnje dokumentovana su samo dva slučaja kategorizirana kao govor mržnje te 23 unosa kategorizirana kao diskriminatorški govor, a formiran samo jedan predmet. Dodatno, 22 unosa u navedenu bazu kategorizirana su kao negiranje zločina ili veličanje osuđenika za ratne zločine, a Tužilaštvo Bosne i Hercegovine formiralo je samo tri predmeta, niti jedna optužnica nije podignuta.

U praksi postoje razne prepreke koje onemogućavaju adekvatno provođenje istraga i podizanje optužnica. U nizu održanih sastanaka, stručnjaci iz policije i pravosuđa su naglasili da nedostaju kapaciteti da se bave govorom mržnje i krivičnim djelima koji su izvršeni u kontekstu desničarskog ekstremizma. U svakodnevnom radu postoji iznimna opterećenost, zbog toga ne treba čuditi što istražni organi postupaju isključivo po zaprimljenim prijavama, nikako po službenoj dužnosti.⁴⁶

Nerijetko, praktikantima iz policije i tužilaštva prepreke stvaraju procesni formalizmi. Kako navodi jedan praktikant, utvrđivanje umišljaja za izazivanje ili raspirivanje mržnje je dovoljno kompleksno, ali mnogo napora se ulaže u utvrđivanje forme dokaza. Sadržaj dokaza je mnogo važniji od formalnosti, ali ne na uštrb pravičnosti. Praktičari, međutim, priznaju da zbog prepreka u dokazivanju i zbog veće izvjesnosti okončanja postupka govor mržnje se nekada ne kvalificira

46 Dostupno na: <https://mapiranjemrznje.detektor.ba>.

kao krivično djelo ili se eventualno odustaje od krivičnog procesa. Pragmatizam je svakako blagoslov, ali i prokletstvo.

Pragmatizam u radu na predmetima krivičnih djela povezanih sa desničarskim ekstremizmom jeste jednostavno i kratkotrajno rješenje. U društvu u kojem se rigidne desničarske ideologije nalaze u stanju normalnosti, u potpunosti je moguće imati pragmatičan ili ignorantski pristup prema govoru mržnje. Moguće je i da neki praktičari “nesvjesno” podržavaju takve ideologije, pa se ne može niti očekivati da će se istrage i optužnice u slučajevima govora mržnje okončati, a postupak nastaviti u sudnicama. Kao dugoročno rješenje, praktičarima bi se trebale omogućiti kontinuirane edukacije o govoru mržnje, osobito o pravno zaštićenim kategorijama, desničarskom ekstremizmu te uspostaviti jasne smjernice o postupanju.

Praktičari naglašavaju da bi spoznaje o pojavama, uzrocima i vezama između krivičnih i krivičnopравnih pojava i onih koji nisu pravno definirani omogućile bolje razumijevanje. Kako navodi praktikant “u praksi vidimo problem ali se društvena opasnost toga (govora mržnje) čini beznačajnom kada je (govor mržnje) uporedimo s drugim krivičnim djelima”. Iako se doima da šire razumijevanje pojava i uzroka govora mržnje nije važno za rješavanje krivične stvari, ipak bi se na taj način razmjere društvene opasnosti govora mržnje mogle u potpunosti razumjeti.

Nedostatak jasnih politika suprotstavljanja mržnji i ignorisanje potreba praktičara za osposobljavanje reducira stvarna krivična djela govora mržnje na prekršaje ili ih se ne tretira nikako. Ipak, u svim društvenim sferama, nekažnjivost govora mržnje proizvodi osjećaje nepravde, nezadovoljstva, diskriminira i polarizira. Na taj način utječe na pokretanje radikalizacije koja može odvesti u desničarski ekstremizam. Stoga, iznimno je važno da desničarski ekstremizam bude prepoznat u krivičnom postupku u kontekstu govora mržnje, kao uzrok ili posljedica. Ne radi se samo o potrebi da se utvrde sve relevantne činjenice važne za krivični postupak i rješavanje krivične stvari, već i slanje poruke javnosti o ponašanjima koja nanose ozbiljnu društvenu štetu i predstavljaju prijetnju po mir i sigurnost u Bosni i Hercegovini.

Određene države s naslijeđem nasilnog desničarskog ekstremizma – koji je uzrokovao političko nasilje i masovne žrtve – imaju konkretne agende suprotstavljanja govoru mržnje. Dovoljno je navesti primjer Njemačke i vođenja detaljnih evidencija o istragama krivičnih djela izvršenih u kontekstu desničarskog ekstremizma, koja se uglavnom odnose na mržnju i terorizam.⁴⁷

Tokom devedesetih godina dvadesetog stoljeća, nakon što su desničarski ekstremisti izvršili ubistva sa rasističkim motivima u Sjedinjenim Američkim Državama i Ujedinjenom Kraljevstvu je prepoznato da se ne radi o tipičnim slučajevima krvnih delikata. Uzroci su bili mnogo dublji i uključivali su “govor mržnje” koji je regrutovao pojedince u okrilje ekstremističkih pokreta i radikalizirao ih do mjere da izvrše krivična djela protiv života.⁴⁸ Zanimljivo, u Norveškoj govor

47 Koehler, D. (2019). Violence and Terrorism from the Far Right: Policy Options to Counter an Elusive Threat. ICCT Policy Brief. Dostupno na: <https://icct.nl/app/uploads/2019/02/Koehler-Violence-and-Terrorism-from-the-Far-Right-February-2019.pdf>.

48 Giannasi, P. (2015). Policing and hate crime. U: N. Hall, A. Corb, P. Giannasi, i J.G.D. Grieve (ur.). The Routledge International Handbook on Hate Crime. Routledge; McLaughlin, E. (2002). Rocks and hard places: the politics of hate crime. Theoretical Criminology, 6(4), 493-498.

Nedostatak jasnih politika suprotstavljanja mržnji i ignorisanje potreba praktičara za osposobljavanje reducira stvarna krivična djela govora mržnje na prekršaje ili ih se ne tretira nikako.

mržnje nije bio prepoznat kao sigurnosna prijetnja. Međutim, od 2007. godine postavljen je na vrh prioriteta policijskih i tužilačkih politika suprotstavljanja kriminalitetu.⁴⁹ Opasnosti koje krije rast desničarskog ekstremizma uslovio je redefiniranje sigurnosnih izazova u kontekstu govora mržnje.

U bosanskohercegovačkim politikama policija i tužilaštava potrebne su takve promjene. Nakon imenovanja na poziciju glavnog tužioca Tužilaštva Bosne i Hercegovine, Milanko Kajganić je na konferenciji za medije, na pitanje Balkanske istraživačke mreže Bosne i Hercegovine, rekao da je u tom trenutku u radu 40 predmeta u vezi sa mržnjom, te da neće biti zastoja u krivičnim procesima. Za stabilnost i vladavinu prava u Bosni i Hercegovini, međutim, deklarativna odlučnost nije dovoljna bez postojanja praktične materijalizacije u optužnicama i adekvatnim kaznama.

3.2. Pravosudna praksa: epilog politika nekažnjivosti?

U istraživanju primjene prava u kontekstu govora mržnje u periodu od 2004. do 2019. godine utvrđeno je da postoji samo 27 sudskih odluka (16 prvostepenih, devet drugostepenih, jedna presuda Vrhovnog suda Republike Srpske i jedna odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine) u odnosu na 26 osoba od toga je jedna pravna osoba. U odnosu na tri osobe do sudske odluke je došlo putem sporazuma o priznanju krivnje. U ostalim navedenim slučajevima proveden je dokazni postupak. Ukupno je 12 osoba osuđeno. Od toga pet osoba je izvršilo krivično djelo putem uvredljivog sadržaja na javnom mjestu, dvije osobe su krivično djelo izvršile putem društvene mreže *Facebook*, jedna osoba putem internet stranice, dvije osobe oštećenjem vjerskog objekta, jedan pismom uvredljivog sadržaja prema vjerskoj grupi i jedan dijeleći lično umnožene letke uvredljivog sadržaja ispred osnovne škole. Ova studija navodi da su razlozi velikog broja oslobađajućih presuda (54%) zakonski neprecizno definirana radnja izvršenja, nejasnoće značenja “javnosti” i “javnog mjesta” u konkretnim slučajevima, traganje za

49 Solhjell, R. (2023). How acts become hate crime: The police's documenting of criminal cases. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 72, 100574.

posljedicama koje nužno ne moraju nastupiti, te dokazivanje predrasude kao motiva koji postoji kod zločina iz mržnje, ali nije nužan da bi postojalo krivično djelo govora mržnje.⁵⁰

Tokom sastanaka praktičari su prijavili da imaju problem u kvalificiranju krivičnih djela i uspostavljanju jasne granice između govora mržnje od slobode izražavanja. Ukoliko bi se prešla navedena granica, profesionalci iz policije i pravosuđa tvrde, mogli bi kršiti ljudska prava. U tom smislu bilo bi dobro pogledati presudu Apelacionog suda Brčko distrikta Bosne i Hercegovine broj 96 0 K 006861 12 KŽ od 28. novembra 2012. godine. U presudi se navodi da je optuženi u izvjesnom *online* forumu ostavljao komentare “ovaj smrdski Božić”, čime je povrijedio vjerska osjećanja pravoslavnih Srba. Također je navodio da treba “riješiti se opasnosti iza leđa”, “te bi u našem okruženju ostao samo centar grada, koji bi onda trebalo polahko očistiti” i “tu žive Srbi naseljeni iz raznih vukojebina...”. Sud je u ovome slučaju zauzeo stav da se ne radi o iznošenju slobodnog mišljenja, već o razrađenoj strategiji postupanja prema jednoj od etničkih grupa u slučaju secesije dijela teritorije (tj. referendum o otcjepljenju).

U tom smislu, sloboda govora ne može biti opravdanje u slučajevima kada se posljedica govora mržnje nije realizirala. Krivično djelo govora mržnje se mora procesuirati, neovisno što posljedica nije nastupila. U navedenom slučaju govor mržnje nije uzrokovao radikalizaciju, iako se vjerovatno radi o manifestaciji desničarskog ekstremizma, niti je radikalizacija rezultirala političkim nasiljem, odnosno vojnim scenarijem, već je bilo dovoljno što postoji željeni efekat, neovisno od stvarne mogućnosti da se realizira ono što se navodi u govoru mržnje.

Praktičarima je nekada iznimno komplikovano utvrđivati postojanje krivičnog djela ili razliku između krivičnog djela govora mržnje i sličnog krivičnog djela – zločina iz mržnje. Marija Lučić-Ćatić i Haris Halilović sugerišu da bi praktičari prilikom postupanja trebali provjeriti sve činjenice i okolnosti koristeći *Policy* rad *Article 19* ili Rabatski akcioni plan kako bi razlikovali govor mržnje od slobode govora. Na taj način bi mogli otkloniti nedoumice i potencijalne greške u kvalifikaciji krivičnog djela.⁵¹ Kako navodi šefica Ureda Vijeća Evrope u Sarajevu Bojana Urumova, govor mržnje se širi kao požar i može dovesti do krivičnih djela iz mržnje, zbog toga “[g]ovor mržnje je

50 Ferhatović, A., i Trlin, D. (2020). Krivičnopravni aspekt govora mržnje kao zloupotreba prava na slobodu izražavanja. *Pregled: časopis Za društvena Pitanja/Periodical for Social Issues*, 2 (2), 133–157.

51 Dimenzije teksta su prisutnost sukoba u društvu (prisutnost i historija institucionalne diskriminacije, historija sukoba ili konflikata i medijski izričaj), službeni položaj govornika (razina utjecaja koji govornik ima na auditorij, političari/istaknuti članovi političkih stranaka, javni dužnosnik ili osoba sličnog statusa), postojanje namjere (diskurs, ciljevi, razina ponavljanja diskursa). Stoga, potrebno je dokazati volju (namjerno nastojanje) da se zagovarane aktivnosti usmjere prema grupi na temelju zaštićenih karakteristika (npr. etnička, vjerska pripadnost, rod), postojanje znanja i svijesti o posljedicama poduzetih radnji te znanja da će posljedice nastupiti ili da mogu nastupiti uobičajenim slijedom događaja. Postoje i dodatne tri dimenzije: šta je rečeno (kome je izrečeno tj. ko je auditorij, ko je bio ciljan tim diskursom npr. potencijalne žrtve nasilja, netrpeljivosti i diskriminacije, kako je rečeno tj. ton diskursa, u kojoj formi/obliku je izričaj manifestiran npr. umjetnički, religijski izričaji, diskurs od javnog interesa, akademska istraživanja ili diskursi i slično?), kakva je javna priroda diskursa (način prenošenja, opseg diskursa, da li je auditoriji diskurs shvatio kao poziv na nasilje, netrpeljivost ili diskriminaciju, da li je govornik mogao utjecati na auditorij, ima li auditoriji sredstva i načine za izvršenje zagovaranih aktivnosti, da li grupa koja je meta ovog izričaja bila predmetom nasilja, netrpeljivosti ili diskriminacije?).

povezan i sa zločinima počinjenim iz mržnje”.⁵² Osim zločina iz mržnje, desničarski ekstremizam može dovesti do terorizma. U tom smislu, sudska praksa Bosne i Hercegovine ima slučaj prekvalifikacije terorizma u govor mržnje.

Tokom 2020. godine, mlađi punoljetnik Toni Bašić je putem društvene mreže *Telegram* formirao kanal “Moon Krieg Division” gdje je objavljivao fotografije i tekstualne dokumente u kojima se izražava prijetnja. To su bile, između ostalog, rasističke, antisemitske, nacionalističke i antiLGBTIQ+⁵³ poruke kao što su “ubij gasom svakog Jevreja”, “kreni putem genocida”, “pošalji bombu na ADL (Anti-Defamation League)⁵⁴ sjedište u New Yorku”, “ubij svog lokalnog libertarijanca” i pozive na izvršenje terorističkih napada na zgrade na teritoriji Sjedinjenih Američkih Država. Zbog toga, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine je podiglo optužnicu za krivično djelo Javno podsticanje na terorističke aktivnosti.⁵⁵ U toku pregovora o sporazumu o priznanju krivnje, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine je izmijenilo optužnicu. Krivično djelo terorizma prekvalificirano je u krivično djelo Izazivanje nacionalne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti.

Zaključeno je da nije postojala stvarna namjera u kontekstu posljedica krivičnog djela terorizma. Neuropsihijatrijsko vještačenje je ukazalo da su radnje rezultat zanesenosti i adolescentske lakomislenosti bez postojanja stvarne namjere. Uslijed navedenog, Bašić je osuđen na uslovnu kaznu od dvije godine zatvora. Njegov branilac Vlado Adamović isticao je da mladi tipično koriste tehničke mogućnosti bez znanja o potencijalnim posljedicama za vlastite postupke u virtualnom prostoru. Adamović je dodao da postoje gnusni sadržaji u virtualnom prostoru koji ne predstavljaju terorizam niti izazivanje mržnje zbog čega postoji potreba za boljim zakonskim uređivanjem.⁵⁶ Postupajući tužilac i sudija su razumjeli da se ne radi o krivičnom djelu Javnog podsticanja na terorističke aktivnosti već o govoru mržnje u *online* prostoru. Doima se da je predmet “Toni Bašić” rijetki primjer dobre tužilačke i sudske prakse. Iako procesuiran, Toni Bašić nije usamljen.

Njegovi vršnjaci, mlade osobe iz Bosne i Hercegovine, imaju nizak stepen ili potpuno odsustvo svijesti o posljedicama govora mržnje i nedovoljno razumijevanja o opasnostima desničarske radikalizacije i ekstremizma u svom okruženju. Indikatori desničarskog ekstremizma mladih se mogu prepoznati u govoru mržnje u *online* prostoru koji u određenom smislu omogućava anonimnost te otežava otkrivanje i dokazivanje krivičnih djela. Kao što je prethodno navedeno, posljedice za mlade osobe su različiti rizici: od recipročne radikalizacije, ekstremizma u stavovima, krivičnih djela (npr. ubistvo iz mržnje/predrasuda, nanošenje tjelesnih ozljeda iz mržnje/predrasuda, oštećenje tuđe stvari izvršeno iz mržnje/predrasuda, terorizma, itd.), do

52 Husarić Omerović, A. (2022). Govor mržnje povezan sa zločinima iz mržnje: Izvještaj. <https://detektor.ba/2022/10/12/govor-mrznje-povezan-sa-zlocinima-iz-mrznje-izvjestaj/>.

53 Lezbejke, gej, biseksualci, trans, interseksualci, kviri drugi koji se ne identifikuju ni sa jednom od prethodnih kategorija.

54 Međunarodna jevrejska organizacija civilnog društva, globalni lider u borbi protiv antisemitizma, suprotstavljanju ekstremizmu i borbi protiv netrpeljivosti, radi na zaštiti demokratije i osiguravanju pravednog i inkluzivnog društva za sve.

55 Dizdarević, E. (2020). Podignuta optužnica za podsticanje na terorističke aktivnosti. Dostupno na: <https://detektor.ba/2020/12/23/podignuta-optuznica-za-podsticanje-na-teroristicke-aktivnosti/>.

56 Taušan, M. (2022). Toni Bašić uslovno osuđen za izazivanje nacionalne mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/03/30/toni-basic-uslovno-osudjen-za-izazivanje-nacionalne-mrznje/>.

samopovređivanja i samoubistva. Također, Bosna i Hercegovina ima iskustva rata, političkog nasilja i decenijskog normaliziranja desničarskog ekstremizma.⁵⁷ U tom smislu, govor mržnje Tonija Bašića u *online* prostoru se ne može objasniti adolescentskom naivnosti i zanesenosti, kako to tvrdi vještakinja neuropsihijatrije, već širim društvenim i psihologijskim procesima radikalizacije koji su rezultirali desničarskim ekstremizmom.

Zbog normalizacije rigidnih desničarskih ideologija u bosanskohercegovačkom društvu, tokom sastanaka praktičari iz policije i pravosuđa su pod govorom mržnje u kontekstu desničarskog ekstremizma prepoznali samo pojavni oblik neonacizma, dok druge nasilne i nenasilne pojave uglavnom nisu razmatrane. Istina, neonacizam je relativno dobro dokumentovana sigurnosna prijetnja u Bosni i Hercegovini. Naprimjer, u Prijedoru su rasprostranjeni natpisi neonacističkih organizacija “Krv i čast” i “Borba 18”, te na određenim mjestima se može pronaći nacistička svastika. Okružno javno Tužilaštvo Prijedor nije procesuiralo odgovorne osobe za govor mržnje. Iako se radi o poznatim organizacijama i pojedincima koji šire mržnju prema Jevrejima, Romima i drugim, policije i tužilaštva imaju prepreke u otkrivanju i dokazivanju navedenih radnji kao govora mržnje. Štaviše, Bosna i Hercegovina nema vlastitu listu desničarskih terorističkih organizacija, kao naprimjer Kanada, niti ima listu organizacija i pokreta kojima je pravno zabranjeno djelovanje kao što to radi Njemačka.⁵⁸ Neonacizam u Bosni i Hercegovini nije benignan; ima svoje nasilne manifestacije, ali je iznimno rijetko prepoznat i kažnjiv u pravosudnoj praksi.

U Mostaru, pored neonacističkih znakova na ulicama, otvoreno se veliča bivša Nezavisna Država Hrvatska, marionetska država nacističke Njemačke i fašističke Italije, te se negiraju ili veličaju zločini iz Drugog svjetskog rata, a nasilje protiv neistomišljenika rijetko ima sudsku dimenziju. Naprimjer, u vrijeme značajnih sportskih događaja dešavaju se incidenti nasilja na ulicama Mostara. Također, uništava se privatna i javna imovina. Možda najistaknutiji primjer predstavlja ponovno uništenje nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine – Partizanskog groblja.⁵⁹ Kako navodi predsjednik Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije u Bosni i Hercegovini Sead Đulić radi se o organiziranim neonacističkim grupama za koje se zna gdje se okupljaju, kako se ponašaju i kakva krivična djela rade u Mostaru, ali nikada ne doživljavaju pravosudni epilog.

U tom slučaju, praktičari tragaju za eksplicitnim govorom mržnje koji je povezan s eksplicitnim nasiljem. Ali takvu vezu najčešće nije moguće dokazati, niti je postojanje stvarne posljedice (tj.

57 Begić, J. (2022). Govor mržnje kao neminovnost među mladima na Zapadnom Balkanu. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/08/18/govor-mrznje-kao-neminovnost-medju-mladima-na-zapadnom-balkanu/>.

58 Drakulić, A. (2022). Novi neonacistički i desničarski grafiti u Prijedoru. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/01/13/novi-neonacisticki-i-desnicarski-grafiti-u-prijedoru/>; Kuloglija-Zolj, N. (2020). Desničarske i neonacističke organizacije neometano ističu simbole u Prijedoru. Dostupno na: <https://detektor.ba/2020/05/12/desnicarske-i-neonasticke-organizacije-neometano-isticu-simbole-u-prijedoru/>; Drakulić, A. (2022). U Prijedoru novi grafiti s natpisom “srpski heroj!": Bivši logoraši pozivaju na toleranciju. Dostupno na: <https://detektor.ba/2021/12/03/u-prijedoru-novi-grafiti-s-natpisom-srpski-heroj-bivsi-logorasi-pozivaju-na-toleranciju/>.

59 Pekmez, I. (2022). Udruženje antifasista tvrdi da nema pomaka u istrazi o uništenju Partizanskog groblja, a Tužilaštvo da se poduzimaju sve mjere. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/08/15/udruzenje-antifasista-tvr-di-da-nema-pomaka-u-istrazi-o-unistenju-partizanskog-groblja-a-tuzilastvo-da-se-poduzimaju-sve-mjere/>.

“ Mlad balija
trči poljem,
ja ga stižem
pa ga koljem!

Prijedor, decembar 2021. godine

nasilja) nužno za postojanje krivičnog djela.⁶⁰ I zaista, govor mržnje uzrokuje radikalizaciju, a radikalizacija može dovesti do ekstremizma i kontinuiteta govora mržnje koji u nedostatku vladavine prava proizvodi nestabilnost i rizike za nasilje.

U Prijedoru, kao i u određenim drugim mjestima u Republici Srpskoj, mogu se pronaći natpisi na zidovima “Nož, žica, Srebrenica” kojima se veliča genocid, kao i “portreti” doživotno osuđenog generala Vojske Republike Srpske Ratka Mladića. Za Okružno javno tužilaštvo u Prijedoru, međutim, to nije dovoljno za kvalifikaciju krivičnog djela, ali jeste natpis sa eksplicitnim tekstom poziva na nasilje: “[m]lad balija trči poljem, ja ga stižem pa ga koljem!”⁶¹ Kao što je ranije naglašeno, negiranje zločina iz Drugog svjetskog ili prethodnog rata (1992–1995) ne mora biti eksplicitno da bi se smatralo govorom mržnje, ali zbog toga nedostaje osuđujućih presuda.

Memorijalni centar Srebrenica u izvještaju o negiranju genocida navodi da su u periodu od 1. maja 2021. godine do 30. aprila 2022. godine zabilježena čak 693 slučaja negiranja genocida. Najviše negiranja 476 dolazi iz Republike Srbije, a zatim 176 iz bosanskohercegovačkog entiteta Republike Srpske. Uglavnom se radi o aktivnom poricanju, relativizaciji, podršci počiniteljima, najavi novih genocida ili čak priznavanje zločina ali ne genocida. Pored političara, uposlenici državnih i entitetskih institucija, strani državljani, kao i druge javne ličnosti i mediji koriste svoje pozicije za negiranje genocida u Srebrenici.⁶² U Tužilaštvu Bosne i Hercegovine postoji više od 50 krivičnih prijava na osnovu zabrane negiranja genocida, drugih ratnih zločina ili veličanja zločinaca.

60 Grebo, L. (2022). Uklonjeni grafiti na Partizanskom groblju u Mostaru. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/01/07/uklonjeni-grafiti-na-partizanskom-groblju-u-mostaru/>; Pekmez, I. (2022). Udruženje antifašista tvrdi da nema pomaka u istrazi o uništenju Partizanskog groblja, a Tužilaštvo da se poduzimaju sve mjere. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/08/15/udruzenje-antifasista-tvr-di-da-nema-pomaka-u-istrazi-o-unistenju-partizanskog-groblja-a-tuzilastvo-da-se-poduzimaju-sve-mjere/>.

61 Drakulić, A. (2022). Novi neonacistički i desničarski grafiti u Prijedoru. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/01/13/novi-neonacisticki-i-desnicarski-grafiti-u-prijedoru/>.

62 Džaferagić, N. (2022). Šta trebate znati o najnovijem izvještaju Memorijalnog centra Srebrenica o negiranju genocida. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/07/25/sta-trebate-znati-o-najnovijem-izvjestaju-memorijalnog-centra-srebrenica-o-negiranju-genocida/#>.

U trenutku pisanja ovog izvještaja suđenja za govor mržnje u kontekstu negiranja zločina su izostala. Doima se kao da Tužilaštvo Bosne i Hercegovine očekuje da će Sud Bosne i Hercegovine zahtijevati rigorozne dokazne standarde za presudu izvan svake razumne sumnje. Kako navodi izvjesni tužitelj, “nismo došli u fazu da smo stekli utisak da su zadovoljeni ama baš svi elementi bića krivičnog djela na način da bi to mogao sud osuditi, odnosno donijeti odluku o nečijoj krivici”.⁶³ Zaista, u istraživanju o krivičnom procesuiranju stranih terorističkih boraca u Bosni i Hercegovini utvrđeno je da Sud Bosne i Hercegovine u kontekstu nasilnog ekstremizma doista zahtijeva zadovoljavanje visokih dokaznih standarda za osuđujuću presudu.⁶⁴

U kontekstu govora mržnje kojim se negiraju zločini iz prošlosti, advokatica Sabina Mehić smatra “da čak u ovakvim predmetima svjedoci nisu do te mjere ni nužni, koliko su nužne činjenice da je nešto dokumentovano i samim time” je olakšano optuživanje, suđenje i osuđivanje. Balkanska istraživačka mreža je dokumentovala brojne slučajeve veličanja ratnih zločinaca, kao što su postavljanje spomen-ploče Ratku Mladiću, predstavljanje kancelarije Fondacije “Kapetan Dragan” te minimiziranje odgovornosti Sakiba Mahmuljina.⁶⁵ Međutim, “[v]eličanje izjednačava zločince i žrtve, ohrabruje zločince da svoje prošle postupke smatraju pozitivnim i pohvalnim te povećava rizik od potencijalnog počinjenja ovakvih krivičnih djela u budućnosti”.⁶⁶ Iako su ovakvi krivični procesi od velikog značaja, pravosuđe je u stanju tromosti.

Iznimno važno, negiranje zločina nije primjenjivo za period prije nametanja dopune Krivičnog zakona (2021. godina) niti se može primijeniti na postojeće registrovane organizacije, niti će se negiranjem smatrati bilo kakvo javno odobravanje, poricanje, grubo umanjivanje ili opravdanje presuda drugih država poput Hrvatske, Srbije i Njemačke. Kako navodi advokatica Mehić, nedorečene odredbe Krivičnog zakona potrebno je dopuniti. Pravosuđe se suočava sa raznim dilemama kako primijeniti pravo u praksi, što je razumljivo jer se radi o novuumu, ali značajne prepreke u krivičnom procesuiranju ne bi trebale postojati.⁶⁷

Prema dokumentovanju “Mapiranje mržnje” Balkanske istraživačke mreže Bosne i Hercegovine, tokom godinu dana Milorad Dodik je 23 puta koristio govor mržnje u kontekstu diskriminacije ili negiranja zločina, dok su ostali političari to učinili samo po jednom u navedenom periodu. Naprimjer, za genocid u Srebrenici rekao je: “[b]io je zločin, nikakva politička kvalifikacija genocida ne može se tamo upotrijebiti.” Dodatno, početkom 2022. godine pjevao je četničke pjesme kojima se slavi ubijanje Hrvata.⁶⁸ Govor mržnje političara i elita ne predstavlja samo rizik

63 Grebo, L. i Dizdarević, E. (2022). Godina bez optužnica za negiranje zločina zabrinjava žrtve. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/07/05/godina-bez-optuznica-za-negiranje-zlocina-zabrinjava-zrtve/>.

64 Buljubašić, M. i Azinović, V. (2023). Krivično procesuiranje stranih terorističkih boraca u Bosni i Hercegovini. Atlantska inicijativa.

65 Grebo, L. i Dizdarević, E. (2022). Godina bez optužnica za negiranje zločina zabrinjava žrtve. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/07/05/godina-bez-optuznica-za-negiranje-zlocina-zabrinjava-zrtve/>.

66 Grebo, L. (2022). UN: Poricanje zločina znak za potencijalno nasilje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/07/06/un-poricanje-zlocina-znak-za-potencijalno-nasilje/>.

67 Trepanić, A. (2022). Ograničenja u Inzkovoj odluci ostavljaju prostor za veličanje zločinaca. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/12/26/ogranicenja-u-inzkovoj-odluci-ostavljaju-prostor-za-velicanje-zlocinaca/#>.

68 Dostupno na: <https://mapiranjemrznje.detektor.ba>.

za radikalizaciju članova njihove etničke grupe, sljedbenika ideologije ili političke stranke, već ostavlja nemjerljive posljedice na pripadnike drugih grupa, najčešće onih etiketiranih govorom mržnje.

Kako govor mržnje političara utječe na lokalne zajednice može se vidjeti na primjeru Doboja. Početkom 2022. godine pjevane su pjesme kojima se vrijeđaju Bošnjaci, a u augustu su pisane poruke kao što je: “[k]olji balije”. Brojni su primjeri govora mržnje ali su rijetki pravosudni epilozi. Navijačke grupe prolaze nekažnjivo, a fudbalski klubovi se novčano kažnjavaju. Navijačka grupa “Alcoholboys” u Prijedoru je tokom obilježavanja neustavnog Dana Republike Srpske prolaskom kroz grad i pjesmama veličala ratne zločine i počinitelje.⁶⁹ Navedena grupa nerijetko upućuje sadržaje mržnje prema drugim etničkim i vjerskim grupama u Prijedoru i uopće.⁷⁰

U smislu desničarskog ekstremizma i govora mržnje, Sarajevo nije izuzetak. Tokom 2021. godine, na vratima katoličke porodice u Sarajevu napisana je uvredljiva i prijeteća poruka. Policija i tužilaštvo su adekvatno reagovali. Međutim, utvrđeno je da se radi o duševnom bolesniku. Ipak, Halisa Skopljak iz Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju navodi da se radi o očitom primjeru netrpeljivosti prema katoličkoj zajednici, a župnik u katedrali Presvetog Srca Isusova u Sarajevu Oliver Jurišić dodaje da se svi incidenti govora mržnje trebaju procesuirati i konkretnom kaznom sankcionirati.⁷¹

Iako se broj fizičkih napada smanjuje, učestalost islamofobične retorike određenih političara, medija i u obrazovnom sistemu je u porastu,⁷² društvene mreže se ističu kao glavni izvor islamofobije.⁷³ Kako islamofobični govor mržnje političara utječe na ekstremizam u lokalnim zajednicama se najbolje uočava na primjeru 6. januara 2022. kada je ponovno pucano iz oružja na Atik džamiju u Janji. Slučaj je okončan prekršajnim postupkom.⁷⁴ U dokumentovanju Balkanske istraživačke mreže, Milorad Dodik je tokom obraćanja za medije ili na događajima u 2022. godini ukupno 14 puta označen zbog korištenja diskriminatornog govora. Naprimjer, bošnjački narod je višestruko nazivao muslimanskim, a u Odboru za vanjsku politiku Evropskog parlamenta, Dodik je 11 puta Bošnjake nazvao muslimanima i retorički pitao prisutne parlamentarce kako to da se bore protiv muslimanske države u Evropi, a prisiljavaju Hrvate i Srbe u takvu državu.⁷⁵

69 Dostupno na: <https://mapiranjemrznje.detektor.ba>.

70 Kuloglija-Zolj, N. (2020). Desničarske i neonacističke organizacije neometano ističu simbole u Prijedoru. Dostupno na: <https://detektor.ba/2020/05/12/desnicarske-i-neonacisticke-organizacije-neometano-isticu-simbole-u-prijedoru/>.

71 Husarić Omerović, A. (2022). Žrtve mržnje razočarane reakcijama policije i pravosuđa u posljednjih 12 mjeseci. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/10/07/zrtve-mrznje-razocarane-reakcijama-policije-i-pravosudja-u-posljednjih-12-mjeseci/>.

72 Kuloglija-Zolj, N. (2022). Islamofobična retorika u porastu 2021. godine: Izvještaj. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/22/islamofobicna-retorika-u-porastu-2021-godine-izvjestaj/>.

73 Begić, J. (2021). Društvene mreže glavni izvor islamofobne retorike na internetu: Izvještaj. Dostupno na: <https://detektor.ba/2021/12/30/drustvene-mreze-glavni-izvor-islamofobne-retorike-na-internetu-izvjestaj/>.

74 Begić, J. (2022). Identifikovane dvije osobe koje su učestvovalе u incidentu ispred Atik džamije u Janji. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/01/07/identifikovane-dvije-osobe-koje-su-ucestvovalе-u-incidentu-ispred-atik-dzamije-u-janji/>.

75 Dostupno na: <https://mapiranjemrznje.detektor.ba>.

“ Na lokalnom nivou ksenofobija usmjerena protiv Roma i migranata je gotovo nevidljiva. Desničarski ekstremizam navedene ranjive grupe označava kao neželjene, a diskursi usmjereni prema njima najčešće su ispunjeni mržnjom.

Nacionalni izvještaj o islamofobiji u Bosni i Hercegovini ukazuje na sistemsko ignorisanje ili minimiziranje govora mržnje te se alarmira pravosuđe na prijeko potrebno djelovanje kako bi se okončala svojevrsna kultura nekažnjivosti.⁷⁶ Neminovno, u podtekstu govora mržnje nerijetko se nalaze ksenofobija i homofobija koja poziva na neprijateljstva.

Na lokalnom nivou ksenofobija usmjerena protiv Roma i migranata je gotovo nevidljiva. Desničarski ekstremizam navedene ranjive grupe označava kao neželjene, a diskursi usmjereni prema njima najčešće su ispunjeni mržnjom. Čak se i aktivisti koji pružaju pomoć ili iskazuju nezadovoljstvo zbog odnosa prema ranjivim grupama i nepravdama označavaju kao ekstremisti i ugrožavaju govorom mržnje. U najgorem slučaju, desničarske ekstremističke grupe i pojedinci bi mogli manipulirati diskursima i označavati aktiviste kao izvršitelje krivičnih djela, izdajnike ili “humanitarne” ekstremiste. U *online* mediju *Antimigrant.ba* volonteri koji su pružali pomoć djeci migrantima proglašeni su kriminalcima koji uvoze migrante iz Srbije. Kako je navedeno u tom *online* mediju, “[n]eshvatljivo je da su bezbjednosne službe BiH svu svoju pažnju usmjerile samo na krijumčare ljudi, dok su njihove pomagače, poput S. (aktivista), pustili da nesmetano vode svoje kriminalne aktivnosti”. U navedenom *online* mediju nalaze se sadržaji koji mogu predstavljati usmjeravanje neprijateljstva prema migrantima kao što su pozivi da se migranti zatvore u logore i nasilno progone iz Bosne i Hercegovine, ali i prema građanima i građankama Bosne i Hercegovine koji migrante iz humanitarnih ili drugih razloga podržavaju.⁷⁷

Administrator i urednik sadržaja *Antimigrant.ba* Fatmir Alispahić je tokom 2019. i 2020. godine putem navedenog *online* medija i koristeći društvene mreže objavljivao tekstove i videozapise čiji sadržaji su poticali na mržnju prema migrantima i između konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini. Tako je, u parafraziranom smislu, navedeno u optužnici Tužilaštva Bosne i Hercegovine. Tokom suđenja, sudija je naveo da migranti nisu zaštićena grupa na državnom nivou. U oslobađajućoj prvostepenoj presudi Sud Bosne i Hercegovine zaključuje da se Tužilaštvo Bosne i Hercegovine pogrešno poziva na pojavne oblike odredbe za diskriminaciju i Konvenciju

76 Kuloglija-Zolj, N. (2022). Islamofobična retorika u porastu 2021. godine: Izvještaj. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/22/islamofobicna-retorika-u-porastu-2021-godine-izvjestaj/>.

77 Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2021). Specijalni izvještaj o govoru mržnje u Bosni i Hercegovini.

o kibernetičkom kriminalu, smatrajući da se krivično djelo govora mržnje ne može dopunjavati dopunskim normama.⁷⁸ U drugostepenom postupku potvrđena je oslobađajuća presuda.⁷⁹

Sud Bosne i Hercegovine zaključio je da su Alispahićeve tvrdnje – sloboda misli i govora. Istraživačica u Mediacentru Anida Sokol navodi da sloboda govora ima ograničenja, te da je presuda zabrinjavajuća jer “pokazuje da je dopušteno da se koristi ovakav govor, u kojem on direktno poziva građane BiH da napadaju migrante”. Na taj način, tvrdi Sokol, uspostavljaju se pravosudni standardi u praksi koji dozvoljavaju govor mržnje i dopuštaju uspostavljanje kulture nekažnjivosti. Kako navodi pravna savjetnica i istraživačica Lejla Gačanica, pravo i sloboda govora prestaje gdje počinje narušavanje prava i sloboda drugih.

Tokom izricanja presude Sud Bosne i Hercegovine je objasnio da migranti nisu prepoznata zaštićena kategorija u krivičnom zakonu na državnom nivou. Kako navodi Sokol, Sud Bosne i Hercegovine je “prepoznao kao zaštićenu grupu konstitutivne narode, ne i ostale, što govori da ljudi u pokretu nisu zaštićeni u BiH (Bosni i Hercegovini)”. Uostalom, u prvostepenom postupku Sud Bosne i Hercegovine je donio odluku o okončanju dokaznog postupka nakon saslušanja tri od devet svjedoka Tužilaštva Bosne i Hercegovine, smatrajući da je preostalih šest svjedoka nepotrebno za postupak.

Maida Zagorac iz Mreže za izgradnju mira tvrdi da je bilo neophodno saslušanje svih svjedoka jer se radi ili o oštećenim ili o osobama koje su prijavile krivična djela. Zagorac navodi da “nisu saslušani svi svjedoci, nego su saslušani predstavnici institucija (Institucije ombudsmena Bosne i Hercegovine i Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine) kojima su prvobitno išle žalbe od organizacije civilnog društva i aktivista”. Lejla Gačanica dodaje da nemogućnost Tužilaštva da dokaže postojanje krivičnog djela prije suđenja može rezultirati oslobađajućom presudom. No, kako navodi advokat Fatmira Alispahića, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine nije bilo pripremljeno za dokazivanje umišljaja već se oslonilo na prijave aktivista koje su se odnosile, između ostalog, na tekstove na portalu *Antimigrant.ba* pod naslovom “Fatmir Alispahić: Bošnjaci moraju odmah početi napade na migrante”:

I moraju se braniti. Kako? Tako što će odbiti poslušnost domaćim izdajnicima, tako što će se samoorganizirati i – krenuti u napade na migrante. Te horde migranata treba mlatiti svim sredstvima, treba ih tjerati poput bijesnih kerova, treba im staviti do znanja da među nama neće živjeti – jer ćemo ih mlatiti, tjerati, progoniti – sve dok ne nestanu sa naše zemlje.

78 Kuloglija-Zolj, N. (2021). Fatmir Alispahić oslobođen optužbe za izazivanje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2021/11/19/fatmir-alispahic-oslobodjen-optuzbe-za-izazivanje-mrznje/>.

79 Grebo, L. (2022). Fatmir Alispahić pravosnažno oslobođen optužbi za izazivanje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/04/15/fatmir-alispahic-pravosnazno-oslobodjen-optuzbi-za-izazivanje-mrznje/>.

Generalno, praktičari su na sastancima isticali da je problematična neusklađenost zakona i praksi. Harmonizacija zakona na nivou države, entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine bi mogla znatno usmjeravati praksu. Podjednako važno, zakonske odredbe bi se trebale proširiti na zaštićene kategorije i precizirati radnje izvršenja krivičnog djela, ukoliko je to potrebno.⁸⁰ Dakle, postoje nezaštićene kategorije ili se barem ne pojavljuju u praksi. Možda najbolji primjer su spol i rod.

Žene (spol) i rodno-zasnovani govor mržnje se zanemaruje i obično minimizira nazivima “seksizam”, “diskriminacija” ili “podsticanje na diskriminaciju”. Govor mržnje usmjeren prema ženama najčešće nije otvoreni poziv na stigmatizaciju i nasilje, već je suptilan, pasivan i indirektan. Kako u jednom istraživanju navodi ombudsmenka Jasminka Džumhur:

[j]avni zvaničnici se suzdržavaju u dosta dobroj mjeri da koriste govor mržnje prema ženama, mediji takođe, ali to je kada govorimo o direktnim oblicima govora mržnje. Daleko su zastupljeni tzv. (takozvani) indirektni oblici govora mržnje kao i indirektna diskriminacija, a oni često na prvi pogled nisu vidljivi.⁸¹

Čak i ako bi se sadržaji usmjereni protiv žena mogli smatrati diskriminatornim, najčešće predstavljaju bazičan stereotip i osnovu za širenje direktnog govora mržnje. Urednica *online* medija *Tacno.net* je bila izložena *online* govoru mržnje, nakon čega su joj nanesene tjelesne ozljede. Navedeni primjer oslikava kako funkcioniše ekosistem govora mržnje i desničarskog ekstremizma. Nešto što se primarno doima kao diskriminacija i olako se ignorira, gotovo neprimjetno prerasta u ozbiljni govor mržnje, a govor mržnje u desničarski nasilni ekstremizam. U istoj studiji, aktivistkinja Jadranka Milićević smatra da se rezultat rigidnih patrijarhalnih standarda i normalizacije govora mržnje prema ženama nalazi u trouglu: političari, mediji i akademska zajednica.⁸²

Seksualna orijentacija, također, nerijetko nailazi na govor mržnje. Iznimno je zanimljiv primjer iz 2013. godine. Na forumu *online* medija *Klix.ba* na temi “LGBT populacija traži svoja prava” određene osobe komentirale su da se radi o bolesti, da je davanje prava put ka legalizaciji pedofilije, da se radi o nasilnim kategorijama i slično. Rasprava na forumu je eskalirala do razine da su postavljene fotografije izvršnog direktora Sarajevskog otvorenog centra, aktiviste za prava *LGBTIQ+* osoba u Bosni i Hercegovini. Otkriveni su njegovi lični podaci, na forumu su pravljeni lažni profili s njegovim imenom i prezimenom te ostavljani homofobični komentari, ali i informacije o drugim aktivistima. Govor mržnje je veoma brzo eskalirao u zločin iz mržnje

80 Husarić Omerović, A. (2021). Stručnjake zabrinjava mogući uticaj presude Alispahiću na govor mržnje prema migrantima. Dostupno na: <https://detektor.ba/2021/11/24/strucnjake-zabrinjava-moguci-uticaj-presude-alispahicu-na-govor-mrznje-prema-migrantima/>.

81 Popov Momčinović, Z. (2013). Govor mržnje u Bosni i Hercegovini/Rodna perspektiva. BH Novinari.

82 Popov Momčinović, Z. (2013). Govor mržnje u Bosni i Hercegovini/Rodna perspektiva. BH Novinari.

i ugrožavanje sigurnosti. Upućene su prijave ali nikada nije procesuiran govor mržnje u ovom kontekstu.⁸³

Pravosudne politike nekažnjivosti za govor mržnje su nastavljene. Tokom 2022. godine tadašnja zastupnica u Skupštini Kantona Sarajevo Samra Ćosović-Hajdarević je na svom javnom *Facebook* profilu između ostalog napisala “[ž]elim da se ovakvi ljudi (*LGBTIQ+*) izoluju i sklone što dalje od naše djece i društva. Neka idu negdje drugo i prave sebi grad, državu, zakone i svoja prava koja im niko neće osporavati. Ali ovdje ne!”.

Sarajevski otvoreni centar je pokrenuo privatnu (građanskopravnu) tužbu za diskriminaciju.

Rukovoditelj programa i zagovaranja u Sarajevskom otvorenom centru Darko Pandurević je naveo da prema Zakonu o zabrani diskriminacije Ćosović-Hajdarević je trebala biti osuđena, ali nije jasno zbog čega tužilaštvo nije moglo kvalificirati radnje kao krivično djelo govor mržnje. Sarajevski otvoreni centar je čekao dvije godine od trenutka prijave da bi saznali da neće biti procesuiranja krivičnog djela govora mržnje. Iako za postojanje krivičnog djela nije važno da nastupi posljedica, nakon izjave Ćosović-Hajdarević dogodili su se napadi na *LGBTIQ+* osobe u Sarajevu.⁸⁴ Ćosović-Hajdarević je izgubila spor kojeg je protiv nje pokrenuo Sarajevski otvoreni centar. Kako se navodi u parničnoj presudi:

[t]užena jeste svojim djelovanjem prema osobama različite seksualne orijentacije, rodnog identiteta i spolnih karakteristika dovela do njihovog različitog tretmana u odnosu na osobe koje nisu pripadnici LGBTI zajednice, te svojom izjavom podstakla na napade, uznemiravanje njihovog dostojanstva, dovela do stvaranja neprijateljskog okruženja, te podstakla druge na činjenje napada i diskriminacije kao i širenje homofobije.⁸⁵

Sud je u presudi zabranio poduzimanje istih ili sličnih radnji kojima bi se kršilo pravo na jednako postupanje prema članovima *LGBTIQ+* zajednice, Ćosović-Hajdarević je sankcionirana da o vlastitom trošku objavi presudu u medijima, te da nadoknadi troškove parničnog postupka Sarajevskom otvorenom centru u iznosu od 5.744 konvertibilnih maraka u roku od 30 dana. Zaključeno je da njena izjava nije pravo na slobodu izražavanja jer se radi o govoru mržnje javne ličnosti kojim se omogućava kontinuitet homofobije i podstrekava na zločine iz mržnje.⁸⁶

83 Vasić, V. (2013). Izvještaj o govoru mržnje zasnovanom na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u Bosni i Hercegovini: slučajeve iz 2012. i 2013. godine. Sarajevski otvoreni centar.

84 Grebo, L. (2022). Prva presuda za diskriminaciju nad LGBT osobama kao tračak nade. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/05/10/prva-presuda-za-diskriminaciju-nad-lgbt-osobama-kao-tracak-nade/>.

85 Grebo, L. (2022). Prva presuda za diskriminaciju nad LGBT osobama kao tračak nade. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/05/10/prva-presuda-za-diskriminaciju-nad-lgbt-osobama-kao-tracak-nade/>.

86 Grebo, L. (2022). Prva presuda za diskriminaciju nad LGBT osobama kao tračak nade. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/05/10/prva-presuda-za-diskriminaciju-nad-lgbt-osobama-kao-tracak-nade/>.

Istraživanja Sarajevskog otvorenog centra ukazuju da nekažnjivost govora mržnje dovodi do visokog stepena nepovjerenja u policiju i pravosuđe. Istina, Visoko sudsko i tužilačko vijeće nastoji da unaprijedi položaj ranjivih grupa, što uključuje *LGBTIQ+* osobe, kroz različite aktivnosti s aktivistima i provođenjem obuka praktičara, ali Bosna i Hercegovina ne izdvaja sredstva za edukacije nosilaca pravosudnih funkcija u kontekstu govora mržnje, zločina iz mržnje i antidiskriminacione zaštite.⁸⁷ U svakome slučaju, nedostaje sistemskog i strateškog pristupa u suprotstavljanju govoru mržnje. Krivični zakoni bi trebali biti harmonizirani, te proširene zakonske odredbe u kontekstu prepoznavanja zaštićenih kategorija kakve su rod, spol i seksualna orijentacija.⁸⁸

U tom smislu, važno je spomenuti slučaj Jasmina Mulahusića. Nastanjen u Luksemburgu, Mulahusić koristi društvene mreže za stvaranje sadržaja koji uznemiravaju i ugrožavaju određene kategorije, među kojima se nalaze i one zaštićene krivičnim zakonom. Takva ispoljavanja ekstremizma u govoru (mržnje) prema određenim pravnim ekspertima bi se trebala tretirati instrumentima građanskog prava, a ne u krivičnim stvarima. Jasno je da takav pragmatizam može omogućiti ličnu satisfakciju ukoliko privatnopravna stvar bude riješena u korist tužitelja, ali ne rješava krivičnopravnu nekažnjivost govora mržnje i dugoročnu društvenu štetu u Bosni i Hercegovini.⁸⁹ Štaviše, praktičari imaju dodatne probleme u tome kako dovesti u vezu nejasne kontekste govora mržnje sa odredbama Krivičnog zakona. Možda najbolji primjer je događaj u organizaciji neoharidžijskih ekstremista pod nazivom “Zločin ateizma”. Iako naziv implicira da se radi o govoru mržnje, organizatori događaja demantirali su da se radi o mržnji.⁹⁰ Nije jasno do koje mjere javni demanti mogu značiti oslobađanje od odgovornosti, niti da li su i do koje mjere agnostici, ateisti i druge nejasne kategorije pravno zaštićene od govora mržnje u Bosni i Hercegovini.

3.3. Kazne i kažnjavanje: bez efektivnosti

Ukoliko krivično procesi ne okončaju oslobađajućom presudom, sudska kaznena politika je iznimno blaga.⁹¹ Prethodno navedena studija analizirala je 27 sudskih odluka u periodu od 2004. do 2019. godine. Utvrđeno je da su izrečene tri kazne zatvora, od toga jedna je zamijenjena

87 Džaferagić, N. (2022). Tužilaštvo u Mostaru imenovalo kontakt osobu za slučajeve zločina iz mržnje prema LGBTI osobama, šesto u BiH. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/07/28/tuzilastvo-u-mostaru-imenovalo-kontakt-osobu-za-slucajeve-zlocina-iz-mrznje-prema-lgbti-osobama-sesto-u-bih/>; Trepanić, A. (2022). BiH ne izdvaja novac za edukaciju sudija i tužilaca o diskriminaciji LGBTI osoba: Rozi izvještaj. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/05/27/bih-ne-izdvaja-novac-za-edukaciju-sudija-i-tuzilaca-o-diskriminaciji-lgbti-osoba-rozi-izvjestaj/>.

88 Trepanić, A. (2022). Šta trebate znati o Akcionom planu za unapređenje prava LGBT osoba. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/08/01/sta-trebate-znati-o-akcionom-planu-za-unapredjenje-prava-lgbt-osoba/>.

89 Fukelj, S. (2022). Jasmin Mulahusić nastavlja targetirati novinare, ponovo na meti Slađan Tomić. Dostupno na: <https://media.ba/bs/maqazin-novinarstvo/jasmin-mulahusic-nastavlja-targetirati-novinare-ponovo-na-meti-sladan-tomic/>.

90 Zatega, E. (2022). “Zločin ateizma” za jedne govor mržnje, za druge sloboda govora. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/tribina-bih-ateizam/32185066.html>.

91 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

45

ukupno
dostavljene
presude

19

uslovne
kazne

10

kazne zatvora
ispod jedne
godine

2

kazne zatvora
od jedne
godine

**Sudske odluke donesene za krivična djela iz mržnje i govor mržnje,
oktobar 2011. - oktobar 2021. godine (BIRN BiH)**

novčanom kaznom, a druga radom za opće dobro na slobodi. Izrečene su i dvije mjere sigurnosti oduzimanja predmeta. U jednom predmetu dosuđen je imovinskopravni zahtjev u vidu naknade štete u iznosu od 1.643,82 konvertibilnih maraka.⁹² Kazne zatvora su uglavnom ispod jedne godine. A učestalost uslovnih kazni je zabrinjavajuća.⁹³

Balkanska istraživačka mreža Bosne i Hercegovine je analizirala dostavljene sudske odluke donesene u periodu od oktobra 2011. do oktobra 2021. godine za krivična djela iz mržnje i govor mržnje. Iako određeni sudovi nisu dostavili tražene odluke, analizirano je ukupno 45 dostavljenih presuda. Od toga je 19 uslovnih kazni (47.5%), deset izrečenih kazni zatvora je ispod jedne godine, a samo dvije presude su izrečene po godinu dana. Zanimljivo, u odlukama se nalaze i kazne zatvora do godinu dana koje su zamijenjene novčanim iznosima. Ukupno osam oslobađajućih sudskih odluka izrečeno je u navedenom periodu. Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju u Bosni i Hercegovini dokumentovala je 34 presude s kvalifikacijom “izazivanje nacionalne i vjerske mržnje”, odnosno “javno pozivanje na nasilje i mržnju” (tj. govor mržnje). Halisa Skopljak iz Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju u Bosni i Hercegovini navodi da je izrečena jedna kazna zatvora. Uopće, uglavnom se u praksi radi o uslovnim osudama i kazne se kreću u okvirima zakonskog minimuma.⁹⁴

Na razini Bosne i Hercegovine najniža zapriječena kazna za izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti je tri mjeseca, dok je najviša pet godina. Istovrsna najniža kazna propisana je u Federaciji Bosne i Hercegovine, ali je najviša deset godina zatvora. U Brčko distriktu Bosne i Hercegovine najniža zapriječena kazna zatvora je jedna godina, a

92 Ferhatović, A., i Trlin, D. (2020). Krivičnopravni aspekt govora mržnje kao zloupotreba prava na slobodu izražavanja. *Pregled: časopis Za društvena Pitanja / Periodical for Social Issues*, 2 (2), 133–157.

93 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

94 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

najviša deset godina. Na kraju, krivično zakonodavstvo Republike Srpske je do 2017. godine imalo propisanu najvišu kaznu od osam godina zatvora, a po kojem su dvije osobe oslobođene, četiri uslovno osuđene, dok je u dva predmeta izrečena kazna od 30 dana odnosno dva mjeseca. Od 2017. godine Krivičnim zakonikom Republike Srpske propisano je krivično djelo Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje; najniža propisana kazna je jedna godina, a najviša 12 godina zatvora.⁹⁵

U analitičkom izvještaju Evropske komisije iz 2019. godine navodi se da Bosna i Hercegovina nema mehanizam za prikupljanje i razvrstavanje podataka što objašnjava nedostatak istraga, podizanja optužnica, nedostatke pravne harmonizacije i oskudnu sudsku praksu. U konačnici, nekonzistentne i blage kazne, ukoliko postoje, reflektuju nemaran odnos Bosne i Hercegovine, njenih entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine prema govoru mržnje.⁹⁶

Najviša zatvorska kazna izrečena je na godinu i pet mjeseci zatvora, a najniža na 30 dana kazne zatvora. Iako oskudna, sudska praksa obiluje uslovnim kaznama od dva mjeseca do godinu dana. U jednom predmetu izrečena je novčana kazna od 1.000 konvertibilnih maraka. Zanimljiva je praksa eskulpiranja odgovornosti zamjenjivanjem kazne zatvora novčanim kaznama. Tako, naprimjer, postoje slučajevi zamjena kazne zatvora od tri mjeseca novčanom kaznom od 4.500 konvertibilnih maraka. Štaviše, postoje i slučajevi zamjene kazne zatvora sankcijom izvršenja rada za opće dobro na slobodi. Naprimjer, u jednom predmetu kazna zatvora od tri mjeseca zamijenjena je za izvršenje rada za opće dobro na slobodi u trajanju od četiri mjeseca.⁹⁷

Doima se kao da racionaliziranje odluka, odnosno izrečenih sankcija, u svakome pojedinačnom kontekstu ne postoji. Ili se barem detaljna objašnjenja ne mogu pronaći u sudskim spisima. Kada bi tužilaštvo u svakom konkretnom predmetu utvrđivalo činjenice o uzrocima, neminovno bi otkrili da se okidači nalaze u (desničarskim) ideologijama i ekstremizmu. U skladu s tim vjerovatno bi otkrili postojanje visokog stepena društvene opasnosti pa bi pažljivo morali kalibrirati racionalizaciju vlastitih odluka. S obzirom da se širi uzroci ne utvrđuju niti se rasprave o stepenu društvene opasnosti kontekstualiziraju, dešavaju se predmeti u kojima optuženi prizna krivnju, a sud ga oslobodi zbog nepostojanja elemenata krivičnog djela.⁹⁸

Osnovni sud u Banjaluci oslobodio je optuženog odgovornosti jer je tokom utakmice zapalio zastavu Nezavisne Države Hrvatske. Sud je smatrao da se radi o “fašističkoj tvorevini” tokom Drugog svjetskog rata, u potpunosti zanemarujući oživljavanje takvih ideologija tokom devedesetih godina dvadesetog stoljeća na prostoru bivše Jugoslavije i njihov trenutni kontinuitet, kao i ignorisanje mogućnosti da optuženi ima mržnju prema svim Hrvatima, generalizirajući ih kao ustaše, saradnike nacističkog i fašističkog režima iz Drugog svjetskog

95 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

96 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

97 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

98 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

rata. Isti sud je u drugom predmetu zahtijevao detaljne informacije na koga se govor mržnje odnosi, formalizirajući postupak traganjem za konkretnom žrtvom, zanemarujući sadržaj izgovorenog i kontekstualne razmjere i posljedice desničarskog ekstremizma koji su pokretači krivičnog djela.⁹⁹

Osnovni sud u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine osudio je jednu osobu na godinu dana zatvora zbog ispisivanja “krsta sa četiri S” i “Nož, žica, Srebrenica” na Atik (Savskoj) džamiji u Brčkom. Iako postoje nedostaci utvrđivanja širih činjenica u kontekstu ekstremizma, ovaj predmet je zanimljiv zbog načina interpretacije srazmjernosti kazne. Naime, Osnovni sud je smatrao da je kazna od godinu dana srazmjerna stepenu krivične odgovornosti optuženog, te da se blažim kažnjavanjem ne može ostvariti svrha kažnjavanja “kada se ima u vidu da je izvršenje krivičnih djela koje je optuženom stavljeno na teret u porastu i da će se istom ostvariti specijalna i generalna prevencija”. Apelacionom sudu u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine nije bilo sporno da postoje radnje koje sadrže sva obilježja produženog krivičnog djela Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti (tj. govor mržnje), ali je sporno što se mogu “počiniti na skoro neograničen broj načina i poduzimanjem niza radnji”.¹⁰⁰

Sud opravdava sankciju navodeći da je zakonski opis radnje govora mržnje isuviše apstraktan i da ima neodređene vrste radnje izvršenja. Kako se navodi u presudi “u svakom konkretnom slučaju je nužno procjenjivati značaj i stvarnu težinu konkretne kaznenopravne radnje, sagledavajući to kroz štetne efekte koje je ona imala na predmet (društvena vrednota) koji se štiti ovom kategorijom kaznenih djela”. Istina, iako se govor mržnje zbog kompleksnosti ne može zakonski ograničiti na specifične radnje, one se mogu utvrđivati u svakome konkretnom slučaju razmatrajući konkretnu pojavu, pojedinačne uzroke i posljedice koje nužno ne moraju nastupiti.¹⁰¹

No, Apelacioni sud Brčko distrikta Bosne i Hercegovine nije utvrđivao pojedinačne uzroke, niti ih je Tužilaštvo Bosne i Hercegovine dokazivalo, vjerovatno smatrajući da nisu važni za dokazivanje krivnje. Apelacioni sud je također uspostavio zahtjev da se dokaže da je došlo do narušavanja međunacionalnih odnosa u Brčko distriktu, što uopće nije značajno dokazivati. Konkretno, Apelacioni sud u presudi tvrdi da su natpisi na zidu prekrečeni i da nije moguće mjeriti stvarne efekte sadržaja na jednog od konstitutivnih naroda, te da je optuženi uspio podijeliti samo šest letaka kojima je uznemirio dvije maloljetne učenice što prema sudu nije dovoljno da zadovolji kriteriji javnosti.¹⁰²

Nažalost, Apelacioni sud Brčko distrikta nije prepoznao društvenu opasnost krivičnog djela, te je preinačio kaznu zatvora od godinu dana u uslovnu kaznu od godinu dana, navodeći da

99 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

100 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

101 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

102 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

se radi o mladom čovjeku koji nije osporavao izvršenje krivičnog djela i da je izrazio iskreno žaljenje. Sud svakako ima diskrecionu odluku da razmatra olakšavajuće i otežavajuće okolnosti, ali se doima da se u sudskoj praksi koriste gotovo po automatizmu kako bi se opravdale iznimno blage kaznene politike.¹⁰³ Niko naravno ne bi trebao osporavati razmatranje olakšavajućih okolnosti specifične dobi (maloljetništva ili mlađeg punoljetstva), kao što je to slučaj u ranije spomenutom predmetu “Toni Bašić”, ali se deklarativno kajanje treba izuzetno razmatrati i to samo u kontekstu odnosa prema zaštićenoj grupi i oštećenim. Dodatno, samoinkriminacija ne bi trebala biti olakšavajuća okolnost te je treba razlikovati od priznanja krivnje koje se utvrđuje sporazumom između stranaka.

U čak devet predmeta počinitelji su priznali krivnju i sklopili sporazum s tužilaštvom. Pored sporazumnog sankcioniranja, u odlukama se nalaze različite olakšavajuće okolnosti kojima se opravdava prihvaćeni sporazum i blaga kaznena politika. Otežavajuće okolnosti se rijetko navode. Iznimno je zanimljiva informacija da optuženi iz šest predmeta su ranije osuđivani i to zbog nasilničkog ponašanja.¹⁰⁴ Prethodna istraživanja su potvrdila da je kriminalna historija nasilnih krivičnih djela i krivičnih djela povezanih s drogama prisutna kod nasilnih ekstremista¹⁰⁵ i da je moguće da će nastaviti činiti takva krivična djela, te da se nalaze u riziku da izvrše krivična djela terorizma.¹⁰⁶

Blaga ili nepostojeća kaznena politika ne omogućava odvrćuću poruku ka javnosti, osobito sljedbenicima ekstremističkih ideologija, da će biti strogo, ili uopće, kažnjeni za govor mržnje, niti se takvom politikom može utjecati na svijest, odgovornosti i disciplinu građana i građanki, niti jačati povjerenje u postojeći poredak. U kontekstu ranije navedene oslobađajuće presude Fatmiru Alispahiću, Anida Sokol navodi da je zabrinuta porukom koja se šalje drugima o kažnjivosti i zbog uskog tumačenja Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, te da joj se čini

*“da se odgovornost za suzbijanje tako prebacuje na građane/ke, no bojim se da drugačije ne bismo dobili niti adekvatnu niti dovoljnu reakciju. I kada sve ovo koristimo – nema garancije da će biti uspješno. No, odustajanje nije opcija jer je govor mržnje toliko raširen pa i normaliziran da se takva praksa mora prekinuti”.*¹⁰⁷

103 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

104 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

105 Rekawek, K., et al. (2019). Who are the European jihadis? Globsec.

106 Papp, S.Z. i Örell, R. (2021). Returning to Extremism: An Overview on Terrorist Reoffending and Current Challenges. Radicalisation Awareness Network.

107 Husarić Omerović, A. (2021). Stručnjake zabrinjava mogući uticaj presude Alispahiću na govor mržnje prema migrantima. Dostupno na: <https://detektor.ba/2021/11/24/strucnjake-zabrinjava-moguci-uticaj-presude-alispahicu-na-govor-mrznje-prema-migrantima/#>.

S obzirom da su generalno preventivni učinci kazne zbog govora mržnje neefektivni ili ne postoje, onda vrijedi razmotriti prethodno navedenu presudu u kontekstu zadovoljavanja specijalno preventivne svrhe kažnjavanja. Apelacioni sud Brčko distrikta Bosne i Hercegovine je u preinačenoj prvostepenoj presudi naveo da se “kazna zatvora u trajanju od godinu dana čini prestrogo odmjerenom, te da bi njeno izvršenje moglo imati negativan efekat na optuženog sa aspekta specijalne prevencije”.¹⁰⁸ Istina, minimalna kazna zatvora od jedne godine ima upitan resocijalizacijski učinak, može dovesti do kriminalne “infekcije” i povećanih rizika delinkvencije,¹⁰⁹ ostaje nejasno, međutim, kakav resocijalizacijski učinak se želi postići uslovnim osudama?

Nekonzistentna kaznena politika rezultat je različite interpretacije važećeg prava. No, kaznena politika uslovnog kažnjavanja se naizgled doima kao ujednačena praksa. Bližim čitanjem presuda uočavaju se različita razumijevanja razloga za izricanje uslovnih osuda. Moguće je da se svrha kažnjavanja navodi zbog zakonske obaveze bez osobite potrebe za navođenjem razloga zbog kojih se uslovna kazna izriče.¹¹⁰

Uzimajući u obzir najčešće izvore govora mržnje i radikalizacije, zabrinjavajuća je činjenica da nedostaju krivični procesi protiv visokopozicioniranih osoba. Stoga ne treba čuditi što su u dosadašnjoj sudskoj praksi korištene isključivo mjere sigurnosti oduzimanja predmeta, a ne zabrane vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti. Recentna pravosudna praksa indicira da konstruktivni napor organizacija civilnog društva u prepoznavanju, zagovaranju i obučavanju ostavljaju progresivne efekte, ali politika i praksa procesuiranja i kažnjavanja visokopozicioniranih osoba za govor mržnje ne postoji.

U junu 2022. godine, nakon ukidanja prvostepene presude, Dušan Sladojević, Slavko Aleksić i Risto Lečić će se ponovno naći u optuženičkim klupama u ponovljenom postupku. Za razliku od prvostepene presude, Sud će u ponovljenom postupku utvrditi da su optuženi postupali s umišljajem i bili svjesni da mogu raspiriti nacionalnu mržnju i ugroziti zajednički život konstitutivnih naroda i drugih u Bosni i Hercegovini. Nepostojanje incidenta, odnosno nasilja, ne znači da krivično djelo ne postoji. Kako navodi Predsjedavajuća sudskog vijeća to “ne znači da nije došlo do uznemirenja stanovnika Višegrada”. Dodaje da su trojica optuženih svjesni u kakvom društvu žive i najtežih zločina izvršenih nad bošnjačkim stanovništvom u Višegradu, te da su pripadnici četničkog pokreta, kojima optuženi pripadaju i čiji vođa Draža Mihailović kojeg su na skupu veličali, odgovorni za zločine i saradništvo sa fašističkim snagama. Dakle, Sud implicitno prepoznaje nasilni ekstremistički pokret, njegovu genezu i društvenu štetu.¹¹¹

108 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

109 Datzer, D. (2021). Politika suprotstavljanja kriminalitetu. Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.

110 Grebo, L. i Brkanić, Dž. (2022). Uslovne kazne ne sprečavaju širenje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/09/13/uslovne-kazne-ne-sprecavaju-sirenje-mrznje/>.

111 Trepanić, A. (2022). Potvrđena kazna od po pet mjeseci zatvora “ravnogorcima” za izazivanje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/12/20/potvrđena-kazna-od-po-pet-mjeseci-zatvora-ravnogorcima-za-izazivanje-mrznje/>.

U kontekstu aktivnosti navedenog pokreta, činjenica da je neka organizacija pravno registrirana ne znači da se treba lišiti odgovornosti. Štaviše, prava i slobode imaju ograničenja prema svima, pa i pripadnicima (nasilnih) ekstremističkih pokreta. Tako je Dušan Sladojević u svojstvu predsjednika Ravnogorskog pokreta – koji se obratio skupu 10. marta 2019. godine kada je pozdravio Slavka Aleksića zvanog Vojvoda – proglašen krivim. Na skupu je puštana pjesma “Sprem’te se, sprem’te, četnici”. Slavko Aleksić je izvršio smotru pripadnika četničkog pokreta, a Risto Lečić je uz gusle pjevao pjesmu kojom se veliča četnički pokret i izražava prijetnja i nasilje prema zaštićenim grupama. U ponovljenom postupku osuđeni su na po pet mjeseci kazne zatvora.¹¹² Trećestepeno vijeće Suda Bosne i Hercegovine potvrdilo je presudu.¹¹³

Navedeni predmet je zanimljiv zbog efekata krivične sankcije. Naime krivični proces je očigledno utjecao na zabranu okupljanja ili barem u razmjerama kakve su postojale prije procesa i presude. Govor mržnje je izostao, ali ne i osjećaji ugroženosti i prijetnje među povratnicima. U martu 2022. godine, policijska stanica Višegrad donijela je Rješenje o zabrani javnog okupljanja Ravnogorskog četničkog pokreta. Tadašnji ministar unutrašnjih poslova Dragan Lukač je, između ostalog, rekao:

*da četnici nisu rado viđeni na bilo kakvim skupovima i postrojavanjima, da je to loša poruka, da narušava sigurnost (...) ne smijemo nikome dozvoliti da ugrožava bilo koga, ni svojom pojavom, izjavama ili koreografijama (...). Mogu razumjeti i građane bošnjačke nacionalnosti kako se osjećaju kada u Višegradu vide pripadnike Ravnogorskog pokreta u uniformama i sa zastavama. Ne mogu to blagonaklono gledati i ne osjećati se ugroženim.*¹¹⁴

Iako su ugrožavajući i prijeteći diskursi te prateće postrojavanje i koreografije izostali u Višegradu, nekoliko desetina pripadnika četničkog pokreta u civilnoj odjeći odalo je počast Dragoljubu Draži Mihailoviću u selu Dobrunske Rijeke.¹¹⁵ Četničkom pokretu je, prema riječima predsjednika četničke organizacije Dušana Sladojevića, održavanje sjećanja na Mihailovića iznimno važno, ali vojnički performativ, vojne uniforme, pjesme i zastave nisu bile dozvoljene.

112 Trepanić, A. (2022). Potvrđena kazna od po pet mjeseci zatvora “ravnogorcima” za izazivanje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/12/20/potvrdjena-kazna-od-po-pet-mjeseci-zatvora-ravnogorcima-za-izazivanje-mrznje/>.

113 Trepanić, A. (2022). Potvrđena kazna od po pet mjeseci zatvora “ravnogorcima” za izazivanje mržnje. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/12/20/potvrdjena-kazna-od-po-pet-mjeseci-zatvora-ravnogorcima-za-izazivanje-mrznje/>.

114 N1BiH (2022). Policija zabranila održavanje skupa Ravnogorskog četničkog pokreta u Višegradu. Dostupno na: <https://ba.n1info.com/vijesti/policija-zabranila-odrzavanje-skupa-ravnogorskog-cetnickog-pokreta-u-visegradu/>.

115 Ipak, na skupu je poručeno da su “nas pritisli (...) prijetite nam neke vehabije tamo, nije problem nikakav, imamo i mi braću Čečene, našeg brata Kadirova koji nas podržava i pozdravlja. Najbolji će on biti kad dođe da ih pozdravi i ovdje u Bosni i na Kosovu”.

Mi odajemo i počast generalu (...) po vojničkom pravilu službe kad se odaje počast takvim ljudima, odaje se po pravilu vojničke službe, a to je što mi radimo postrojanjem, predaje raporta vojvodi Aleksiću, kao simbol uspomene na tog čovjeka.

Dušan Sladojević, predsjednik Ravnogorskog pokreta

Sladojević je rekao “mi odajemo i počast generalu (...) po vojničkom pravilu službe kad se odaje počast takvim ljudima, odaje se po pravilu vojničke službe, a to je što mi radimo postrojanjem, predaje raporta vojvodi Aleksiću, kao simbol uspomene na tog čovjeka”.¹¹⁶ Takve prakse sjećanja neminovno utječu na žrtve. Povratnici su napustili Višegrad na dan okupljanja. Kako navodi Bakira Hasečić, predsjednica Udruženja “Žena – žrtva rata”, okupljanja četničkog pokreta vraćaju sjećanja na najteže ratne trenutke, “[d]olazi do retraumatizacije, danima sebi ne možemo doći, vraćaju se svi naši strahovi”.¹¹⁷

Kako je naglasila glasnogovornica Ujedinjenih nacija Liz Throssell, “neuspjeh da se prevenira i sankcionira” govor mržnje “koji stvara klimu ekstremne anksioznosti, straha i nesigurnosti”, odnosno neugodne emocije (tj. okidače radikalizacije) predstavlja “veliku prepreku izgradnji povjerenja i pomirenju”. Ujedinjene nacije upozoravale su da porast govora mržnje te negiranja ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida u Bosni i Hercegovini i regiji predstavlja neuspjeh obuhvatnog suočavanja s prošlosti.¹¹⁸ Jedna od autorica priručnika o suprotstavljanju govora mržnji “Naš imperativ – ne mržnji, ne nasilju” Azra Hodžić kaže da “[g]ovor mržnje kao takav jeste opasan, ali on sam nije uzročnik zločina iz mržnje” niti političkog nasilja.¹¹⁹ Stoga se govoru mržnje treba suprotstaviti kroz razumijevanje (desničarskog) ekstremizma.¹²⁰

116 Zorić, T. i Husarić Omerović, A. (2022). Ravnogorci u Višegradu odali počast Draži Mihailoviću bez postrojanja u centru grada. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/03/13/ravnogorci-u-visegradu-odali-pocast-drazi-mihailovicu-bez-postrojanja-u-centru-grada/>.

117 Husarić Omerović, A. i Zorić, T. (2022). Zbog okupljanja “ravnogoraca” povratnici izbjegavaju vikend u Višegradu. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/03/14/zbog-okupljanja-ravnogoraca-povratnici-izbjegavaju-vikend-u-visegradu/>.

118 Schlein, L. (2022). UN: Hate Speech in Bosnia Herzegovina and Serbia an Incitement to Violence. Dostupno na: <https://www.voanews.com/a/un-hate-speech-in-bosnia-herzegovina-an-incitement-to-violence/6398285.html>.

119 Begić, J. (2022). Govor mržnje kao neminovnost među mladima na Zapadnom Balkanu. Dostupno na: <https://detektor.ba/2022/08/18/govor-mrznje-ka0-neminovnost-medju-mladima-na-zapadnom-balkanu/>.

120 Buljubašić, M. (2022). Maligni duh prošlosti. Dostupno na: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:df1XYBHcgkoJ:https://okruzenje.com/hronika-okruzenja/mirza-buljubasic-sarajevo-maligni-duh-pr-oslosti/&cd=1&hl=bs&ct=clnk&gl=ba>.

4. Preporuke

- *Bosna i Hercegovina treba uspostaviti konkretne sisteme za praćenje i adekvatne politike za suprotstavljanje govoru mržnje, zločinima iz mržnje i diskriminaciji, uključujući mehanizme za zabranu djelovanja nasilnih desničarskih organizacija;*
- *Krivični zakoni trebaju biti u što većoj mjeri harmonizirani, radnje govora mržnje precizirane koliko je to moguće, a katalog zaštićenih grupa adekvatno proširen. Odredbe Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine o negiranju i minimiziranju ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida trebaju biti dopunjene u smislu obuhvatanja pravosnažnih presuda svih sudova (izvan Bosne i Hercegovine) koji tretiraju zločine izvršene na prostoru Bosne i Hercegovine, od građana i građanki Bosne i Hercegovine ili nad građanima i građankama Bosne i Hercegovine;*
- *Potrebno je inkriminirati odredbe o online govoru mržnje u smislu odgovornosti pravnih lica za neuklanjanje sadržaja govora mržnje, uključujući lažne vijesti i manipulacije činjenicama, u kratkom roku. U tom smislu, definiranje javnosti u pravnoj praksi treba biti dovoljno široko da obuhvata govor mržnje u online prostoru;*
- *Bosna i Hercegovina, entiteti i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine trebaju osigurati stalna sredstva za edukaciju praktikanata u području govora mržnje, zločina iz mržnje i antidiskriminacione zaštite. Kako bi se osposobili za postupanje po službenoj dužnosti, praktičarima su potrebne kontinuirane edukacije o pojavama, uzrocima i posljedicama, te postupanju u slučajevima krivičnih djela govora mržnje, zločina iz mržnje i diskriminacije te njihovim vezama sa desničarskim ekstremizmom;*
- *Konstruktivni i progresivni napor organizacija civilnog društva i stručnjaka u području govora mržnje, zločina iz mržnje i antidiskriminacionih zagovaranja, istraživanja i politika trebaju biti nastavljeni i podržani u cilju okončanja stanja nekažnjivosti;*
- *Blage kaznene politike trebaju biti izuzetak, a ne pravilo. Uslovne kazne se trebaju koristiti u izuzetnim slučajevima. Ostvarivanje svrhe kažnjavanja i razmatranje svih okolnosti trebaju biti jasno objašnjene u odlukama. Pravosudna administracija treba adekvatno voditi bilježenje i arhiviranje spisa;*
- *Iznimno je važno podizanje svijesti u javnosti, osobito među praktičarima iz policije i pravosuđa, novinarima i političarima, o povezanosti govora mržnje i desničarskog ekstremizma te dugoročnih posljedica koje ostavljaju u bosanskohercegovačkom društvu.*

UZNEMIRAVANJE RADIKALIZACIJA NACIONALIZAM ESKTREMIZAM
 NACIONALIZAM ISLAMOFOBIA PREDRASUDE
 DOMINACIJA
 HULIGANIZAM DISKRIMINACIJA
 RASPIRIVANJE MRZNJE KRIMINAL NASILJE
 STRAH ZLOSTAVLJANJE NETRPELJIVOST RADIKALIZAM
 KENOFOBIA OSVETA
 ZASTRAŠIVANJE PRIJETNJE PROPAGANDA STRAH
 RASIZAM KENOFOBIA OSVETA
 ESKTREMIZAM RADIKALIZAM UZNEMIRAVANJE PROPAGANDA STRAH
 NASILJE ESKTREMIZAM
 NASILJE ESKTREMIZAM
 NETRPELJIVOST RADIKALIZACIJA NETOLERANCIA
 PRIJETNJE
 PROGN RASIZAM MRZNJA
 PREDRASUDE DISKRIMINACIJA NACIONALIZAM

#!&%!